

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Sayı: 65, Güz 2019, s.159-192

Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 20.08.2019 - 27.09.2019 (Araştırma Makalesi)

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İSLAM DÜNYASINA YÖNELİŞİN İDEOLOJİ VE GÜÇ DENGESİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

Alper GÜLBAY*

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte Türk dış politikası (TDP), Batıyı ve Batıyla ittifakları esas alan bir karaktere sahip olmuştur. Ancak temel yöneliş Batı olmakla birlikte TDP'nin çok boyutlu bir görünüm sergilediği de görülmüştür. Zira 70'li yıllar, İslam dünyası ile ilişkilerin sıklaştığı, hükümet ortakları arasında yer alan Milli Selamet Partisi (MSP)'nin dış politika ağırlığını İslam dünyasına verdiği bir dönem olarak göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, 14 Ekim 1973 tarihli milletvekili genel seçimleri sonrası ile 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi arasında kalan süreçte, İslam Konferansı Örgütü'ne yönelişin kapsamı ele alınacaktır. Bu yönelişin, yeni bir yön arayışı şeklinde mi, yoksa Batı eksenli dış politikaya karşı bir denge unsuru olarak mı yorumlanması gerektiği ortaya konacaktır. Ayrıca bu yönelişin "dış politikada özgürlük" anlamına gelip gelmediği, bu yakınlaşmada tarihsel derinliğin etkisi konuları üzerinde durulacaktır. Ekonominin, Batı ile sorunların yaşanmasının, Türkiye'nin güvenliğinin, böylesi bir dış politika çeşitliliğine katkı sağlayıp sağlamadığı, bu katkının tamamlayıcı nitelikte olup olmadığı sorularına yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dış Politikası, İslam Konferansı Örgütü, Milli Selamet Partisi, Modernleşme, Çok Yönlülük.*

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kıbrıs İlim Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-Posta: alpergulbay@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-1456-7481>

ANALYSIS OF TENDENCIES TO ISLAMIC WORLD IN TURKISH FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF IDEOLOGY AND POWER BALANCE

ABSTRACT

Turkish Foreign Policy, from the establishment until today, has been based on a western character. However, although the main trend is the West, it is also seen that Turkish Foreign Policy has a multi-dimensional appearance. The 70s is a period in which relations with the Islamic world are becoming more frequent and the National Salvation Party, which is one of the partners of the government, gives the foreign policy weight to the Islamic World.

In this study, the scope of the orientation towards the Organization of the Islamic Conference will be discussed in the period between the general elections of 14 October 1973 and the military coup of 12 September 1980. It will be put forward whether this orientation should be interpreted as a search for a new direction or as a balance against Western-oriented foreign policy. It will also focus on whether this orientation means freedom in foreign policy and the impact of historical depth in this convergence. It will be searched in response to the question of whether this contribution is complementary in nature when considering the economy, problems with the West, Turkey's security.

Keywords: *Turkish Foreign Policy, Organization of Islamic Conference, National Salvation Party, Modernization, Multifaceted.*

Giriş

Dar anlamıyla uluslararası ilişkiler alanı, dünya devletleri arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Bu ilişkiler; çeşitli aktörlerle, toplumsal yapı ve süreçlerle, coğrafi ve tarihsel etkilerle yakından bağlantılıdır. Uluslararası siyasal ilişkiler; diplomasi, savaş, ticaret ilişkileri, ittifaklar, kültürel alışverişler ve uluslararası örgütlere katılım gibi çeşitli etkinlikleri içerir. Bu alanlardaki spesifik etkinlikler, dış politika yapımcılarının dikkatlerini yoğunlaştırdıkları sorun alanlarını oluşturur.¹ Öte yandan dış politika, hükümetlerin uluslararası alanda eylemlerine rehberlik etmesi için kullandıkları stratejilerdir. Dış politika süreci ise, devletlerin dış politika kararları almak ve uygulamak için kullandığı prosedürler dizisidir. Devletler, dış politikalar oluşturmak ve uygulama için çeşitli örgütsel yapılar ve işlevsel ilişkiler kurar.²

¹ Joshua S. Goldstein, Jon C. Pevehouse, **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Haluk Özdemir, BB101 Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2017, s. 37-46.

² A.g.e., s. 206-208.

Uluslararası ilişkileri; ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal etmenlerden bağımsızmış gibi ele almak, eksik bir değerlendirmedir. Neorealist teorinin mimarlarından Kenneth N. Waltz'a göre, uluslararası sistem anarşiktir. Yapısal realizm, klasik realizmden farklı olarak devletlerarası ilişkileri, uluslararası sistemin anarşik yapısı ve sistemdeki göreceli güç dağılımı ile açıklamaya çalışır. Neorealizm, klasik yaklaşımın odaklandığı "*insan doğası*" kavramından uzaklaşarak, tartışmayı daha çok sistem düzeyine çekmiştir. Devletler, anarşik sistemde bencil olmak ve kendi çıkarlarını düşünmek zorundadır. Şiddetin ortaya çıkması halinde uluslararası sistemde buna müdahale edebilecek bir otorite yoktur. Anarşik yapının sonucu, devletler arasındaki iş birliği olasılığı azalır. Bunun sonucunda devletler sadece kendilerine güvenmek zorundadır. Ayrıca devletler, sistemin yapısından bağımsız politikalar izleyemezler.³ Buna göre, devletleri kontrol edebilecek devletler üstü bir mekanizma mevcut olmadığından; devletler, sisteme ve diğer devletlere güvenmediklerinden, kendilerine uygun müttefikler bulmak zorundadırlar. Böylece müttefiklerinin güçlerinden yararlanarak uluslararası ilişkilerdeki etkinliklerini artırmak isterler.

Yukarıda anlatılan hususlar doğrultusunda, Türkiye'nin gerek Batı Bloku gerekse İslam dünyası ile yakınlaşması, müttefik arayışı kapsamında değerlendirilebilir. Örneğin Türkiye'nin Batı Bloku içinde yer almasında, Stalin dönemi Sovyet Rusya'sının yayılmacı politikalarının payı büyüktür. Genel anlamda Türk dış politikasının tarihi seyri ise aşağıdaki gibi gelişmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politika alanında izlediği temel niteliklerden biri "*kendi gücüne dayanma-gerektiğinde ittifaklara girme*" olmuş; bu dönemdeki Türk dış politikasının başlıca hedeflerinden birini de "*modernleşme ve demokratikleşme*" teşkil etmiştir. Batılılaşmaya çağın gereği olarak bakılan bu dönemde, güvenlik meselesi boyutunda Atatürk Türkiye'si, ülkenin bağımsızlığını korumak için Lozan Barış Antlaşması ile oluşan dengenin sürdürülmesini titizlikle takip etmiştir. Çok çetin bir diplomatik mücadele sonunda elde edilen Lozan dengesinin korunması ve devletin toprak bütünlüğünün korunma hassasiyeti, Türkiye'nin temel dış politika hedeflerinden biri olmuştur.⁴

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kenneth Waltz, **Man the State and War**, Columbia University Press, New York, 2001. Kenneth N. Waltz, **Political Structures**, Robert O. Keohane (Edt.), Neorealism and its Critics, New York, Colombia University Press, 1986.

⁴ Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 1051-1083.

Başka bir ifadeyle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikasının iki ana eksen etrafında döndüğünü söylemek mümkündür: Birincisi, ülkenin bağımsızlığının korunması ve Sovyetler Birliği'nin ideolojik ve bölgesel yayılması karşısında güvenliğin sağlanması; ikincisi, ülkenin modernist, laik, ulusal rejiminin korunmasıdır. 1947'den itibaren Soğuk Savaş'ın varlığı Türkiye'nin dış ilişkilerinde belirleyici bir faktör olmuş, Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla birlikte ülkenin kültürü ve siyasal rejimi belirgin bir şekilde Batı'ya yönelmiştir.⁵

NATO'ya katılım öncesinde Türkiye, 28 Mart 1949'da İsrail'i resmen tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Kuruluş çalışmaları devam eden NATO'ya üye olmayı arzulayan Türkiye, dış politikasını muhtemel müttefiklerinin dış politikalarıyla uyumlaştırmayı zorunlu görmüştür. Dolayısıyla tanıma kararının alınmasında, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlemeye başladığı Batı yanlısı dış politikaların etkisi olmuştur. Ayrıca Türkiye'de devletçi-seçkin aydınlar, hükümetin Arap yanlısı politikasına giderek artan biçimde eleştiriler getirmişlerdir. Onlara göre, Arap isyancıların Osmanlı'ya karşı İngilizler İle işbirliği yapmasının yarattığı psikolojik etkinin izleri hala silinmemiştir. İsrail'in, Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki düşmanlarıyla çarpışılarak kurulmuş olması, Orta Doğu diplomasisinde yüzyıllardır geçerli olan "*düşmanımın düşmanı dostumdur*" anlayışı çerçevesinde bu devletle sıcak ilişkiler kurulmasını gerektiriyordu. Öte yandan Türk kültürünün ve toplumunun Arap motiflerinden temizlenmesi sürecinde, aydınlar arasında Arap devletlerine karşı oluşan olumsuz bakış açısı da İsrail'in tanınması kararının alınmasında etkili olmuştur.⁶

Türkiye'nin, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olarak Arap devletlerinden sert tepkiler almasının ardından, 1950'de Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelişiyle birlikte Türk dış politikası, "*Türkiye'nin çıkarı Batı'nın, yani ABD'nin çıkarıyla özdeşdir*" anlayışıyla yönetilmeye başlanmıştır. Bu anlayış doğal olarak Türkiye'nin Orta Doğu politikasına da yansımış; Türkiye bölgedeki gelişmeleri Soğuk Savaş mantığı ve Batı gözlüğüyle izlemiştir. Başka bir deyişle, Batı'nın Orta Doğu'daki "*temsalcisi*" olarak,

---

⁵ Kemal Karpat, **Türk Dış Politikası Tarihi**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017, s. 161, 162.

⁶ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Filistin Sorunu ve İsrail'le İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Cilt:I, Ed.:Baskın Oran, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2009, s. 641.

bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap ülkelerini Batı'yla yakınlaştırmak ve onlara liderlik yapmak görevini üstlenmiştir.⁷

70'li yıllara gelinceye kadar Türk dış politikasının genel karakteri - 1962 ve 1964 yılında ABD'nin müttefikliği konusunda endişelenme ve şüpheye düşme bir tarafa bırakılacak olursa - özetle yukarıda açıklandığı gibi şekillenmiştir. 12 Mart 1971 tarihli muhtıranın ardından, 14 Ekim 1973 tarihinde genel seçimler yapılmış, 12 Eylül 1980 tarihli askeri darbeye kadar olan süreçte koalisyon hükümetleri döneminde Türkiye ciddi bir şekilde İslam ülkeleriyle yakınlaşma sürecine girmiştir.

Bu çalışmada; “zorunluluk”, “modernite”, “din ve siyaset”, “ortak payda”, “derinlik” kavramlarının konunun analizini zenginleştireceği göz önünde tutulmuş, Türk dış politikasının bakış açısında değişikliklerin hissedildiği bir dönemine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmada veri toplama metodu olarak “doküman analizi” yöntemi kullanılmış, döneme ışık tutan gazete haberlerinden, resmî ve süreli yayınlardan, makalelerden ve konuyla ilgili kitaplardan yararlanılmıştır.

1. Modernleşme ve Din İlişkisi

Modernleşme ve din, esas itibarıyla birbirleriyle çelişen içeriklere sahiptir. Din, insanın inancını doğaüstü bir konuma yerleştirirken; insanın evreni anlamakta ve çevresini kontrol etmekte aciziyet içerisinde olduğunu savunur. Öte yandan modernleşme, insanın çevresini kontrol etmesini esas alır ki, dinde bu bakış açısı yoktur. Dinler, insanın çevresini kontrolünün Tanrı ya da diğer doğaüstü güçler tarafından sağlandığını ileri sürerler. Dolayısıyla, dinin ve modernleşme kavramının sahip oldukları birbirleriyle çelişkili anlamlar, daha başlangıçta dine, modernleşmeye engel bir konum kazandırmaktadır.⁸ Bununla birlikte bireysel pratiklerin dışında dinin,

⁷ Melek Fırat, Ömer Kürçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Cilt:I, Ed.:Baskın Oran, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2009, s. 615-617.

⁸ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası MSP Örnek Olayı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 26, 27. Öte yandan İngiliz fizikçi ve din adamı John Polkinghorne’a göre, insanoğlu, bilim ile din arasında bir seçim yapmak zorunda değildir. Bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Bilim ve din arasında herhangi bir çelişki yok. Tam tersine, bilimsel buluşlar Tanrıbilimi (ilahiyat) güçlendiriyor. Bilim, olaylarının nasıl meydana geldiğini sorarken, Tanrıbilim olayların niçin meydana geldiğini araştırıyor. Tanrı inancı, bilim ve din arasında bir seçim yapmayı gerektirmiyor... Dünyayı bir bütün olarak kavramak için, ona hem bilimin hem de dinin gözüyle bakabilmeliyiz.” Ahmet Taner Kışlalı,

toplumsal değişim faktörü olma potansiyeli de vardır. Din, toplumsal hareketlere dolaylı veya dolaysız birçok açıdan destek olabilmektedir.⁹

İslamcı ideolojiye göre “*islam insanı*”nın çağa, çağın isterlerine uyarlanması değil; çağın bu insanın isteklerine uyarlanması söz konusudur. Çünkü bu ideolojiye göre İslam çağlar üstüdür, çağ onu geriden izlemek zorundadır. İslam, kıyamete kadar yaşayacaktır. O halde İslam’dan başka hiçbir düşünce akımı, hiçbir düzen ve ideoloji çağdaş değildir.¹⁰ Kur’an-ı

Siyasal Sistemler – Siyasal Sistemler ve Uzlaşma, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 75.

⁹ Din, hem değişim karşıtı hem de değişim isteyen gruplar tarafından kullanılacak güçlü semboller ve ritüeller sağlar. Kutsal bir kaynaktan geldiğine inanıldığı için, kutsal bir kaynağa dayanmayan birçok dünyevi anlam sistemleriyle çoğu kez çelişkiye düşer ve hatta çatışmaya girebilir. Bu durumda din, farklı hareketlere bazen doğrudan, bazen de dolaylı kaynak ve destek sağlayabilmektedir. Bir toplumda din, çevre, sağlık, gönüllü gruplar gibi önceden var olan örgütsel yapılar, hem toplu hareket etmeyi kolaylaştırır ve teşvik eder hem de eylemsizlikten vazgeçirir. Dolaylı destek kapsamında ise, dini gruplar bir toplumsal hareketi doğrudan desteklemese de gayri resmi olarak yanında yer alabilir veya bu grupta örgütlenen bazı üyeler, bağımsız ve gönüllü olarak bu yönde çalışmaya karar verebilir. Dinin toplumsal hareketleri destekleyeceği bir başka biçim, dini grupların dünyevi bir ihtiyacı karşılamak için kurdukları ara örgütler veya kurumlarla olmaktadır. Dini gruplar tarafından kurulan vakıf ve dernekler bu kapsamda değerlendirilebilir. Din, kültürel sistemin önemli bir parçası olduğundan, toplumsal hareketlere kültürel destek de sağlar. Örneğin din, yerleşik siyasetle çelişecek bir değer yargısı sunma özelliği üstlenebilmektedir. Bu nedenle seküler siyasetin değerleriyle, dinden kaynaklanan değerler her zaman birbirleriyle uyumsuzdur. Ayrıca bazı devlet politikalarının haksızlığının veya temelsizliğinin ortaya konmasında, dini gruplar ve figürler ön plana çıkabilmektedir. Din, toplumsal hareketlere dayanacak teşkil edecek bir ana-söylem yaratmaya yardımcı olabilmekte, böylece yeni fırsatların ve kaynakların kullanılabilmesini sağlayabilmektedir. Bununla birlikte dinsel hareketlere tanınan kolaylıklar da, bazı hareketleri din temelli olmaya zorlayabilmektedir. Din, belirtilen hususlar dışında, demokratik platform oluşturabilme biçiminde de toplumsal hareketlere destek sağlayabilir. Camiler, rutin olarak buluşma yeri ve toplumsal ağ işlevi gördüğü için, rejime muhalif hareketlere karşı bir faaliyet merkezi rolü üstlenebilmektedir. Ahmet Uysal, **Toplumsal Hareketler Sosyolojisi**, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 173-191.

¹⁰ Sarıbay, **a.g.e.**, s. 40-44. Öte yandan İslamcı ideoloji, tek boyutlu ve indirgemeci bir yaklaşımla ele alınamaz. Örneğin, 19. yüzyılda İslam coğrafyasında ortaya çıkmış İslamcılık, İslam dünyasında modernleşme teşebbüsleri kapsamında değerlendirilen bir siyasal kurtuluş ideolojisidir. Batı’nın sömürgeci haline gelen Müslüman devletleri bağımsızlığa kavuşturmak amacıyla geliştirilmiştir. İslam dünyasında modernleşme teşebbüsleri, aynı zamanda dini yorumlama çabalarının bir parçası olmuştur. İslamcılık, modernleşen Batı karşısında kendisine ilişkin tahayyülü, kurumları ve kavramları hezimetle uğrayan Osmanlı aydınınının, devletin çöküşünü engellemek üzere geliştirdiği üç tarz-ı siyasetten biridir. Geleneksel bilgi referanslarına sahip çıkarak devleti muhafaza etmeyi amaçlaması bakımından bir Batı eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu akım, İslam’ın algılanış ve yaşanış tarzının bir eleştirisi, İslami bir yenileşme, bir yeniden canlanma veya reform hareketi olarak varlık ve anlam kazanır. Siyasal bir proje olan İslamcılık, devleti, Batı’nın

Kerim'in Âl-i İmran suresinin on dokuzuncu ayetinde, Allah katında dinin, İslam dini olduğu beyan edilmiş; zaman ve mekâna göre değişebilecek hükümler din bilginlerinin içtihatlarına bırakılmıştır. Onun kıyamete kadar hak din olarak geçerliliğini sağlayan da bu niteliğidir.¹¹

Öte yandan hassasiyet içeren bu konuya farklı bir şekilde yaklaşmak da mümkündür: Din, özellikle İslam dini bir iman ve ahlak rehberidir; amelî hayat için bazı kurallar koymuşsa da, bazı otoriteler bu kuralların zamanla değişebileceği fikrine sahiptir.¹² İslâm hukuku kaidelerinin yer aldığı bir kanun olan "*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*" bu sosyal gerekliliği açıklamaktadır.¹³

Modernleşme ve din arasındaki kavramsal uzlaşmazlığın Türkiye'deki görünümü ise şu şekilde yorumlanabilir: Modernleşme kavramı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında Mustafa Kemal Atatürk'ün önemle üstünde durduğu konulardan birini teşkil etmiş; Türkiye için bir hayat davası, mücadelenin ana meselesi olmuştur. Türkiye'de modernleşme hareketi asırlarca gerilere uzanmasına karşın; Türkiye, "*topyekün modernleşme*" ve "*hayat görüşünde modernleşme*" kavramları ile gerçek modernleşme yoluna girmiştir. Öte yandan Batı'dakinin tersine, modernleşme kavramı Türkiye'de devletin ve aydın bir zümrenin devrim hareketi şeklinde, yukarıdan gelen bir hareket şeklinde gelişme göstermiştir.¹⁴

---

bilimi ve askeri teknolojisi ile güçlendirerek, İslam dini temelinde yeniden düzenlemeyi, böylelikle devlete içte ve dışta kaybettiği prestiji yeniden kazandırmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda dinsel bir proje olarak da devletin meşruluğunun kaynağı olan İslam dinini, Batılı ilerleme ve kalkınma kavramları karşısında yeniden yorumlayarak yenilemeyi hedeflemiştir. Zerrin Kurtoğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekin, 2. Baskı, Cilt:6, İstanbul, 2005, s. 201-216.

- ¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, **Kur'an'dan Öğütler**, 4. Baskı, Ankara, 2011, s. 62, 63.
- ¹² Sadi Irmak, "Atatürkçülüğün İlkeleri İnkılapların Fikir Temelleri", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 1-34.
- ¹³ Mecelle'nin 39'uncu maddesi, "*Hükümler Zamanın değişmesiyle, hükümlerin de değişmesi inkâr olunamaz - Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz: lâd yünkerü't-teğayyürül-ahkâmi bi't-teğayyürü'l-ezmân*" ifadesini içermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, KTB Yayınları, İstanbul, 2008, s. 119-121. Eski Diyanet İşleri Başkanı Said Yazıcıoğlu'nun, İslam dininin "*katı ve değişmez kurallar*" bütünü olmadığını belirten ifadeleri için ayrıca bkz. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 73.
- ¹⁴ Halil İnalçık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 619-626. Osmanlı-Türk modernleşmesinin tarihi seyri şu şekilde özetlenebilir: Osmanlı Devleti'ni Batılılaşmaya yönelten en önemli

Öyle ki Cumhuriyetçi seçkinler, din ve devlet işlerini birbirinden ayırma esasına dayalı bir düzeni benimsemişlerdir. Niyazi Berkes bu durumu, Batıcı düşünce akımının temsilcilerinden Abdullah Cevdet'in "*Bizi geride bırakan, bırakmaya devam edecek olan güç dünya işlerini hükmü altına alan din-devlet bileşimi sistemidir*" şeklindeki düşüncesine de atıf yaparak şu şekilde değerlendirmiştir: Müslümanların geri kalmasının nedenlerinden biri, dünya koşullarının geliştirdiği çağdaş yenilikleri hiçe saymalarıdır. Müslümanlar, dini, yeni koşullar altında yeniden yorumlamaktan kaçınmışlar, dinlerine çağdaş koşullar altında yeni anlamlar verememişlerdir. Berkes'e göre bir diğer neden, Müslüman olmuş ulusların ulusal kültürleri üzerinde, İslam dininin ve şeriatın kendi ümmet uygarlığı hukukunu kurmasıdır. Öyle ki, İslam uygarlığı çağdaş uygarlık karşısında iflas edince bu halklar, ulusal kültürden yoksun yığınlar olarak ayakta duramamışlardır.¹⁵ Bu şartlar altında Türkiye laik devlete geçmekle, Türk Milleti İslam dininin özünden kopmamış ve ayrılmamış; bilakis İslam dini, çağdışı, akıl dışı, dinin özüne aykırı safsata ve hurafelerden sıyrılmış, ilimle bağdaşmayan yorumlardan arınmış, özünde güçlenmiştir.¹⁶ Sonuç olarak Atatürk, çağdaşlaşmanın ülkeyi milliyetinden ve

---

neden, Batı'nın askeri üstünlüğü ele geçirmesi olmuştur. Batılılaşma çabalarının başlangıcı, 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmalarına kadar geriye götürülebilse de İmparatorluğun çöküşünü kurtaramamıştır. Aksine, Batılılaşma çabalarının İmparatorluğun çöküşünü hızlandırdığı söylenebilir. Çünkü "*Batılılaşma*", Batılı ülkeler tarafından, Osmanlıların Batı tipi kurumları yapılarına uydurma çabalarından çok, İmparatorluğun siyasal ve ekonomik olarak Batı'ya daha bağımlı duruma gelmesi biçiminde anlaşılmalıdır. Başka bir deyişle Batılılaşma, ya Batı toplumlarının kurumlarına öykünme ya da Batılı bir ülkenin desteğinin sağlanması biçiminde algılanmıştır. Bunun sonucu, Osmanlı Devleti'nin siyasal ve ekonomik yaşamının ya İngiliz ya Fransız ya da Alman etkisine girmesi olmuştur. Bu çabaların yoğunlaşmasından sonra, Devletin içişleri bile yabancı ülkelerin müdahalelerine maruz kalmıştır. Alman etkisi ise Devletin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine yol açmıştır. Belirtilen olumsuzluklara rağmen Batılılaşma çabalarının genel olarak iki etkisi olmuştur. Birincisi, yenilikçi düşüncelerin birikimini oluşturmuş, ikinci olarak devrimci bir kadro yetiştirmiştir. Bu iki sonucun birlikteliği, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus-devlet olarak kuruluşunu sağlamıştır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne yol açan Batılılaşma, Atatürk tarafından yeni bir toplum yaratılmasında etkin bir şekilde kullanılmıştır. Böylece "*Batı tarafından denetlenen toplum*", "*Batı tipi toplum*" konumuna dönüştürülmüştür. Başka bir ifadeyle Batılılaşma, Atatürk tarafından, Batı'nın boyunduruğundan kurtulmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, 46. Basım, İstanbul, 2013, s. 64-72.

¹⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2009, s. 412-414.

¹⁶ Turhan Feyzioğlu, "Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 106-163, 153. Laikliğin anlamı birkaç önermeyle şu şekilde ortaya konabilir: "*Laiklik, devletin tarafsız olması ilkesinin bir sonucudur. Devlet, bütün dinler, mezhepler ve dinselleştirilmiş dünyevi öğretiler karşısında*

dininden çıkaracağı korkusundan sıyrılmış; “*tam bağımsızlık*”, “*millet egemenliği*” ilkelerine ilave olarak, dış politikada izlediği ilkelerden bir diğeri “*kökten çağdaşlaşma*” olmuştur.¹⁷ Başka bir ifadeyle Türk devrimi, dini, bir vicdan ve ahlak prensibi olarak kabul etmiş, onu dünya işlerinden ayırmış, toplum hayatının her an değişebilecek gerçeklerini müspet bilimlere bağlamış, böylece dine en büyük saygıyı göstermiştir.¹⁸ Çağdaşlaşma ilkesi dış politika alanında kendisini, batıcı bir dış politikanın izlenmesi şeklinde göstermiştir.

Türk Devrimi yukarıda açıklanan düzenlemeler getirmiş olsa da, Türkiye’de çok partili düzene geçildikten sonra dinin siyasal yaşamdaki etkisi sürmüştür. Öyle ki, farklı siyasal çizgilerdeki partiler bile, kendi etkilerini artırabilmek adına dinsel öğeleri az ya da çok kullanmışlardır. Çok partili dönemde din bir destek güç olarak önem taşımış, ancak sadece dine dayanarak iktidar olunamayacağı anlaşılmıştır. Bunun en başta gelen nedeni, uzunca bir dönem süren laikleşme döneminden kaynaklanmaktadır. Demokratik hak ve özgürlükleri kullanma alışkanlıklarının artması, bir din devleti uğruna bu değerlerden vazgeçmeyi zorlaştırmıştır. Öte yandan laikliğin kurumsallaşmadığı, demokratik deneyim birikimi olmayan İslam ülkelerinde durum farklıdır. Çağdışı kalmış kimi rejimler, oldukça sınırlı sayıda ayrıcalıklı

---

tarafsız olmalıdır. Devletin tarafsızlığı, ahlaki ve dini meselelerde ortak bir görüşe varmanın imkânsızlığı ve bu gibi ihtilafların siyasal otorite yoluyla çözülemeyeceği gerçeğine dayanır. Devletin belli bir dünya görüşü, din veya ideolojiyi benimsemesi ve müesseseleştirmesi onu toplum kesimleri arasında taraf tutmaya, bazı yurttaşları kayırırken, başka bazılarını mağdur etmeye ve toplumu ayrıcalıklı hale getirilmiş belli bir öğretiye göre tanzim etmeye götürür. Bu ise hem eşitlik hem de özgürlük gibi liberal-demokratik temel değerlere açıkça aykırıdır.” Öte yanda laiklik bireyleri değil, devleti sınırlayan bir ilkedir. Yurttaşların nasıl inanmaları ve düşünmeleri, nasıl hareket etmeleri, özgürlüklerini ne yönde kullanmaları veya kullanmamalarını değil, devletin nasıl örgütlenmesi gerektiğini gösterir. Başka bir ifadeyle, devlet belli bir din veya ideolojiyi tercih ve tesis etmemelidir. Aynı zamanda, dine müdahale etmemeli, din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almalıdır. Buna göre, hiç kimse dindarlığından, dine kayıtsızlığından veya dinsizliğinden dolayı sivil ve siyasal hakların kullanımında ayrımcı müdahaleye maruz bırakılamaz. İlave olarak laiklik, kendi başına bir değer, bir amaç-değer değildir. Laiklik, bir araç-değerdir. Özgürlük ve barış değerlerinin araçlarından biridir. Laiklik, bağımsız bir ilke olarak değil; hukuk devleti, insan hakları, demokrasi gibi diğer siyasal-hukuki düzenlemelerle bir arada değerlendirilmelidir. Diğer bir deyişle, demokratik rejimler, aynı zamanda laik sistemlerdir. Laiklik, demokrasinin gerekli şartı olmakla birlikte, yeterli şartı değildir. Laiklik olmadan demokrasi olmayacağını söylemek doğrudur. Ancak demokrasisiz bir laiklik hiç bir ahlaki değer taşımaz. Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2004, s. 273-275.

¹⁷ Sadi İrmak, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 1085-1093, 1085-1087.

¹⁸ İrmak, “Atatürkçülüğün İlkeleri İnkılapların Fikir Temelleri”, s. 1-34.

kişinin saltanatının sürdürülebilmesi için, ülkenin din kurallarına göre yönetildiği inancını halka vermeye çalışmaktadır.¹⁹

2. Tarihsel ve Kültürel Derinlikte Çelişkiler

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Islahat dönemlerinde gelişen, yıkılışına kadar devletin resmi politikası olan ve teorik olarak başlangıçta cazip görünen Osmanlıcılık fikri, devletin ömrünün sonlarına doğru ve özellikle I. Dünya Savaşı'yla birlikte önemini yitirmeye başlamış; Batıcılık ve İslamcılık ile birlikte Türkçülük, ülkenin kurtuluş reçetelerinden biri olarak gündemde yerini almıştır.

Türkçülük düşünce akımının öne sürdüğü reçetelerden biri 1914 sonrası gelişmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Türk milliyetçileri bağımsız bir Türk kültürünün oluşturmak amacıyla Arap tesirinden kurtulmayı elzem olarak görürken; Arap milliyetçileri ise Arapların tekrar siyaset sahnesine dönüşünün Türk siyasetinin etkisinden arınmakla mümkün olacağı kanaatini taşımışlardır. Arap entellektüelleri, Arap Dünyasının Selçuklu-Osmanlı dönemlerinde baskı altında tutulduğunu düşünmüşler, Emevi-Abbasi dönemine atfen yeni bir siyasal yapı ve kültür oluşturmaya çalışmışlardır.²⁰

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurulmasının ardından ülkeyi yönetenler, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu ve tarihiyle ilgisi olmayan "yeni" bir ülke olduğunu iddia etseler de, aslında kurulan bu yeni devlet, kültürel, stratejik, tarihsel ve dinsel anlamda bütün olumlu ve olumsuz yönleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi pozisyonunda olmuştur.²¹ Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran önderler, ulusal ve laik bir çağdaşlaşma politikası yürütmüşler, Arap alfabesinin yerine Latin harflerini benimsemişler, Türkçeyi Arapça kelimelerden temizlemişler, 1924'te Halifeliği kaldırmışlardır. Tüm bu gelişmeler, Arap dünyasında ciddi bir güven kaybına neden olmuştur.²²

¹⁹ Kışlalı, a.g.e., s. 71.

²⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, 2004, s. 407.

²¹ Karpat, a.g.e., s. 161.

²² a.g.e., s. 193-196. Halifeliğin kaldırılması, Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk Devrimi'nin üçüncü önemli temel taşıdır. Halifelikle ilgili değerlendirilmesi gereken bir husus şudur: İslam bilgini El Maverdi, Kureyş kabilesine mensup olmayı halifeliğin şartı olarak ele almıştır. Oysa Osmanlı hanedanının Kureyş ile bir ilgisi olmamıştır. Üstelik, I. Dünya Savaşı'nda Halifenin "Cihad-ı Ekber" ilan etmiş olmasına rağmen, bu durum, Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'i, Müslüman olmayan düşmanla bir

Türkiye, yakın tarihi geçmişindeki tecrübelerini dikkate alarak, modernleşmek için Batı'ya yönelmenin gerekliliğini kavramış, ilerlemesi için tek bir medeniyete katılmanın gerektiğine inanmış, Soğuk Savaş dönemine kadar dış politikasını da bu doğrultuda, kendi gücüne dayanarak ancak gerektiğinde ittifaklara girerek ve çok yönlülüğü²³ esas alarak şekillendirmiştir.

Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu yapılanma sonrasında İslam dünyası ile olan ilişkilerinde ise giderek daha fazla kopukluklar görülmüştür. Emperyalist işgal karşısındaki mücadeleden başarıyla çıkan Türkiye, Soğuk Savaş döneminde İslam dünyası nezdinde ciddi bir prestij kaybına uğramıştır. Başka bir deyişle, Türkiye bu dönemde Batı bloku içinde yer alan tek Müslüman ülke olmasına karşın, bu avantajını yapıcı ve aktif bir diplomasi ile taçlandıramamış, bilakis bunun faturasını uluslararası forumlarda yalnızlaşarak ödemek zorunda kalmıştır.²⁴ Bununla birlikte, 60'lı yıllarda Türkiye'nin, Kıbrıs; Arap ülkelerinin, Filistin-İsrail ekseninde yaşadığı gelişmeler, her iki tarafın bölge politikalarını, blok eksenli küresel politikalarından ayırmasına neden olmuştur. Türkiye, Johnson Mektubu sonrasında bir taraftan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkilerini geliştirirken, diğer taraftan Birleşmiş Milletler (BM)'deki yalnızlığını giderebilmek için başta İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) üyesi ülkeler olmak üzere Tarafsızlar Bloku ülkeleri nezdindeki irtibatlarını güçlendirmeye yönelik çaba içine girmiştir. Sonuç olarak Türk-Arap ilişkileri

---

olup Osmanlı Ordusu'na saldırmaktan alıkoymamıştır. Saltanatın 1922'de kaldırılmasına karşın, halifelik'in Osmanlı Hanedanının hala elinde olması, onu Cumhuriyet karşıtlarının, saltanatı yeniden canlandırmak isteyenlerin dayanma noktası olmaya aday hale getirmiştir. Bu nedenle Halifelik'i kaldıran yasayla Osmanlı Hanedanı da sınırdışı edilmiştir. Sonuç olarak Halifelik, önce Osmanlı Hanedanı sınır dışı etmek için kaldırılmıştır. Laiklik yönünde adım atılırken, halifelik'in bu adımları onaylaması beklenemeyeceği düşünüldüğünde; kaldırılmasının ikinci önemli gerekçesi laikleşme için gerekli olmasındandır. Ayrıca halifelik'in bütün İslam aleminin başı olma iddiası, dış ilişkilerde Türkiye'nin sıkıntıya girmesine neden olabilecek bir durum olarak değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle, İslam aleminin başı olmanın, emperyalist devletlerin "*içişleri*"ne karışma olasılığını tetikleyeceği düşünülmüştür. Yukarıda açıklanan gerekçelerle halifelik, 3 Mart 1924 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin çıkardığı bir yasayla kaldırılmıştır. Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2009, s. 185, 186.

²³ Dış politikada çok yönlülük sadece Cumhuriyet dönemine has bir politika değildir. Az gelişmiş ve edilgen yapıda olan tüm ülkelerin de, kendi bağlamlarında dış politikada çok yönlülüğü zorunlu olarak tercih etmek durumunda oldukları bir gerçektir.

²⁴ Davutoğlu, a.g.e., s. 259.

yetmişli yıllarda iyileşmeye başlamış, seksenli yılların başında ise yoğun ekonomik bağlantılarla ortak çıkar alanları oluşmaya başlamıştır.²⁵

Kuruluşundan itibaren batıcı bir dış politika izlemekle birlikte Türkiye; Soğuk Savaş sonrasında stratejik konumunu yeniden değerlendirmek istemiş, dinamik bir çevrenin içinde konumunu anlama çabası içinde bulunmuştur. Öte yandan Türkiye, her zaman Batı'nın yanında bulunmak, ancak İslam dünyası içerisinde de “*ağabey*” rolü oynamak istemiştir. Bu isteğin temelinde, 1517'de Halifeliğin Osmanlı'ya geçmesi sonrası gelişmeler bulunmaktadır. Osmanlı Padişahlarının yaklaşık 400 yıl İslam dünyasına siyasi anlamda hükmetmesi, tarihsel bir mirası beraberinde getirmiştir.²⁶

Türklerin tarihinde İslam'ın önemli bir yere sahip olmasına karşın, Türkiye ile “*İslam dünyası*” olarak tanımlanan devletlerle iş birliğinde çok ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Bu devletlerin kendi aralarında çekişmeler olduğu gibi; bu devletlerin ve yönettikleri halkların ne ölçüde İslam'ı temsil ettikleri konusunda belirsizlik mevcuttur. Başka bir ifadeyle İslam dünyasının İslam'ı yorumlayış tarzıyla, Türk İslam'ı arasında zıtlaşmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Orta Doğu'da örnek alınmasının zorluğu da ortadadır. Tarih boyunca Cumhuriyetten sonra özellikle Soğuk Savaş döneminden başlayarak Türkiye'nin seçmiş olduğu Batı yanlısı dış politika, Orta Doğu'da hep göze batmıştır. Çünkü Türkiye'nin müttefik diye gördüğü insan ve devletler, Orta doğulu halklar nezdinde onlar üzerindeki sömürgeciler ve emperyalistler olmuştur. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde Türkiye, Orta Doğu halkları tarafından adeta “*Batı'nın uşakları*” olarak algılanmıştır.²⁷ Bununla birlikte Türkiye'nin Araplar

²⁵ A.g.e., s. 411.

²⁶ Hüseyin Bağcı, "Türkiye'ye Soğuk Savaş Sırasında Biçilen Elbise Artık Dar Gelmektedir, Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 3. “*Halife*” kelimesinin, “*Hz. Muhammed'in vekili olarak Müslümanların imamlığını ve din koruyuculuğunu yapma*” şeklinde de bir anlamı vardır. <https://sozluk.gov.tr> (12.09.2019).

²⁷ Mim Kemal Öke, “Bizim İçimizden Bir Bush veya Bir Ahmedinejad Çıkmaz”, Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 272, 273. Başka bir ifadeyle, Türk-Arap ilişkilerini belirleyen en önemli etken, Türkiye'nin Batı'yla siyasal uyumu ve/veya Batı'nın siyasal, kültürel ve toplumsal düşüncelerini benimsemesi olmuştur. Tarih boyunca bölgedeki bir ya da birkaç ülkenin Batılı bir güçle uyumu, Türk-Arap ilişkileri üzerinde bölücü bir etki yaratmıştır. Örneğin 19 yüzyıl başlarında Mısır'da Mehmet Ali Paşa ve onun Fransız yanlısı politikası, buranın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına yol açan ve İngilizler ile Fransızların

nezdinde kabul görmeyeceğine yönelik şüpheler de oluşmuştur. Araplar Türkiye'yi, halkı Müslüman olan, hükümeti Müslüman olmayan bir ülke olarak görmüşler, bu nedenle iş birliğini sınırlı tutmaya çalışmışlardır.²⁸

3. MSP ve İslam Konferansı Örgütü

Makalenin odaklandığı dönem olan 70'li yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin sağ ve sol şeklinde tehlikeli bir şekilde kutuplaştığı görülmektedir. Ülkede siyasal ve sosyal alanda yoğun bir kaos, istikrarsızlık, anarşi ve ekonomik krizler yaşanmıştır. Yapılan iki genel seçim sonucu ülke koalisyon hükümetlerine mahkûm olmuş, koalisyon birlikteliklerinden de verim alınamamıştır.²⁹

Dönemin siyasi partilerinden biri olan MSP, 20 Mayıs 1971 tarihinde kapatılan Milli Nizam Partisi'nin fiili olarak devamı olarak kurulmuştur. 14 Ekim 1973 tarihli genel seçimin hemen ardından 20 Ekim 1973 tarihinde MSP'de önemli bir gelişme yaşanmış, "gölge lider" konumundaki MSP Konya milletvekili Necmettin Erbakan, MSP Genel İdare Kurulu'nun toplantısında alınan karar gereği resmi genel başkan olmuştur.³⁰

MSP, siyasi hayata adım atmasıyla birlikte, ahlaka, maneviyata ve milli değerlere önem verdiğini her ortamda ifade etmiştir. Sağ görüşü sadece kendisinin, "milli görüş" adıyla temsil ettiğini vurgulamış; milli olmadığı için kapitalist sisteme, sosyalist sisteme, "Batı taklitçiliği"ne ve Ortak Pazar'a karşı bir duruş sergilemiştir. Kalkınma için iç barış ortamının sağlanması ve ağır sanayinin kurulması gerektiğini belirten MSP, Orta doğu ülkeleriyle ticari ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine özel önem vermiştir.³¹ Ayrıca MSP, geleneksel uygarlığın değişikliğe uğramadan yeniden yaşamasını amaçlayan, anti-batıcı bir siyasal parti niteliğindedir. Öte yandan 70'li yıllarda Türk siyasal sisteminin meşruluğuna kaynaklık eden ideolojinin Kemalizm olduğu hesaba katılırsa; MSP, "anti-kemalist" bir görünüme sahiptir. Açmak

---

bölgeye girişlerini ve sonunda hâkimiyet kurmalarını sağlayan önemli bir neden olarak sayılabilir. Karpat, **a.g.e.**, s. 193-196.

²⁸ Ömer Engin Lütem, "Dünyanın Hemen Hemen Hiçbir Ülkesinde Bir Asır Önceden Kalma Bir Sorun Yoktur", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 258, 259.

²⁹ 1970'li yılların siyasi atmosferi ve böylesi bunalımlı bir dönemde yapılan siyasi seçimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alper Gülbay, **Kısır Seçimler ve Bunalımlı Yıllar**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2018.

³⁰ **Milliyet**, 22 Ekim 1973, s. 1.

³¹ Gülbay, **a.g.e.**, s. 126.

gerekirse, Kemalizm, laiklik ile siyasal otoritenin kaynağını değiştirmiş, ulus egemenliği ilkesini temel almıştır. Diğer taraftan MSP, siyasal otoritenin kaynağını Tanrıya dayandırırçasına bir tavır sergilemiş, bu açıdan geriye dönüş eğilimi taşımıştır. Türkiye’de geniş bir kitlenin siyasal kültüründe dinin çok önemli yeri olduğu da göz önünde bulundurulursa; MSP, kitlelerin siyasal toplumsallaşmasında her zaman dini ön planda tutan politikalar öngörmüştür. İmam-Hatip Okullarının, Kur’an Kurslarının, Yüksek İslam Enstitülerinin yaygınlaştırılmasına yönelik adımlar atması, bunlara somut olarak verilebilecek örneklerdir.³²

Yukarıda görüldüğü üzere, Türk siyasi hayatının 70’li yıllardaki ilginç bir boyutu, dinin öneminin gittikçe artması olmuştur. Dini semboller, 1950’de çok partili rejime geçildikten sonra, destek sağlamak için için siyasal partilerce sıkça kullanılmıştır. Ancak MSP gibi bir partinin kendine özgü bir programla ortaya çıkması, 70’li yılları diğer yıllardan ayıran bir özellik arz etmiştir.³³ Başka bir ifadeyle, 1972 yılında MSP’nin siyasi arenada boy göstermesiyle birlikte, dinin politik iktidar üzerindeki denetim işlevi yeni bir boyut kazanmıştır. Öyle ki, dinsel çevreler için sorun, artık laikliğin uygulama şeklinin saptanması değildir. Sorun, belirli bir görüşün meşruiyet kazanması ve bu görüşü paylaşan kişilerin iktidara katılmaları sorunudur. Kendi politika görüşünü “*milli*” olarak tanımlayan MSP’ye göre, Türk toplumunun güçlü bir imparatorluk geçmişi ne rağmen gelişmiş ülkeler düzeyine erişememe nedeni,

³² Sarıbay, a.g.e., s. 217-219. İlaveten MSP, Anadolu’daki esnaf, zanaatkar ve küçük girişimcilerin partisi olmuştur. Bu topluluklar, İstanbul’u merkez haline getiren modern sektörün yükselişi karşısında korunma talepleri olan gruplardı. İslamcılar, işte bu modern sektörü, yabancılara, Amerikalılara, NATO’ya, Avrupalılara ve Ortak Pazara bağımlı olmakla eleştiriyorlardı. MSP, kapitalizmin, küçük üretici ve tüccarlar yararına olacak şekilde sınırlandırılmasını istiyordu. MSP’ye göre, “*ileri Batı*”yla bağlar koparılmalı, Batı’nın ekonomik gücüne esir olunmamalıydı. Türkiye, bölgede kurulmasını istedikleri İslam Ortak Pazarı için inisiyatifini ele almalı; İslam cemaatine önderlik etmeliydi. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 12. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 192.

³³ Üstün Ergüder, “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, Der.: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 302. Türkiye’de çok partili dönemin ilk yıllarında İslami çevreler kendilerine yakın partilere yönelmişlerdir. 1950’lerde Nakşibendiler ve Nurcular Demokrat Partiyi, 1960’larda Adalet Partisi’ni desteklemişlerdir. 1970’lerden itibaren siyasal İslam ilk kez “*Milli Görüş*” adıyla bağımsız bir oluşuma dönüşmüştür. 1970’de kurulan Milli Nizam Partisi’nin kapatılması üzerine, bu partinin yerini MSP almış ve siyaset sahnesinde boy göstermiştir. Yücel Demirer, “Modernleşen Türkiye’de Din”, Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 291.

Batı ile olan ilişkilerde aranmalıdır. Laik aydınlar, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü Osmanlı politik ve sosyal yapısında İslamiyet'in tutucu bir işlev görmesinde ararken; MSP, bu çöküşü İslam medeniyetinin değil, Batı medeniyetinin benimsenmiş olmasına dayandırmıştır. MSP'ye göre Türk toplumu, endüstrileşmeyi ancak kendi tarihine ve kültürüne geri dönmekle başarabilecektir. Böylece MSP, Kemalist aydınların devrim anlayışının karşısına, ikinci bir çağdaşlaşma tanımı getirmiştir. Öyle ki, Batılılaşma, çağdaşlaşmanın ön koşulu olmaktan çıkma eğilimi göstermiştir. Sonuç olarak MSP ile dinin denetim işlevi etkinlik kazanmış, dinsel güçlerin politik bir parti etrafında örgütlenmeleri ve hatta iktidara katılmaları meşrulaşmıştır. Başka bir deyişle, MSP'nin ortaya çıkmasıyla başlayan süreçte, laik bir devlet çerçevesinde dinsel güçler politik yapıya ağırlıklarını koymuşlar ve bu durumu meşru olarak kabul ettirmişlerdir.³⁴

MSP'nin yasama organına ek olarak, Bülent Ecevit başkanlığında 26 Ocak-17 Kasım 1974 tarihleri arasında görev yapan koalisyon hükümetinde yer almasıyla yürütme organında da etkinliği artmış, bu durum dış politika tercihlerinde alışılanın aksine uygulamalar görülmesine neden olmuştur. Ecevit Hükümeti'nin dışında MSP, 70'li yıllar boyunca daha sonra kurulan ve Milliyetçi Cephe (MC) olarak adlandırılan sağ partiler koalisyonlarında da görev almıştır. Girdiği gerek sol gerekse sağ koalisyon hükümetlerinin diğer ortakları ile yer yer anlaşmazlıklar yaşamıştır. Hiçbir hükümette Dışişleri Bakanlığı kendisinde olmamasına rağmen, dış politikaya da müdahale etmesini, hükümette yer almasına dayandırmıştır. Dış politika analizinde önemli bir unsur olan "*karar verici*" pozisyonuna ulaşan MSP, analizde diğer unsurlardan "*ekonomi*" faktörünü de arkasına alarak, ideolojisiyle de uyumlu bir şekilde, Türkiye nezdinde İslam Konferansı Örgütü'ne özel önem vermiştir. Kıbrıs Barış Harekâtıyla Türkiye'ye yönelik başlayan ambargo, uluslararası arenada Türkiye'yi zor duruma sokarken; 1973 yılındaki petrol kriziyle ekonomik alanda dünya genelinde görülen sıkıntılar, gözlerin bu örgüte çevrilmesine neden olmuştur.

³⁴ Binnaz Toprak, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", Der.: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 316, 317. Özetlemek gerekirse, "*eskiyi yeniden diriltme*"nin gerçekleşmesi belirli bir örgütlenmeye ihtiyaç duymuş; bu örgütlenme, siyasal alanda siyasal parti olarak kendisini göstermiştir. Ancak siyasal arenada kendisini gösteren ve dini yönelimleri olan bir partinin - kaynağını laik siyasal kültürden alan bir başka partiye göre - siyasal sistem içindeki roller ve statüler için seçtiği kişiler farklı nitelikte olmuştur. Sarıbay, **a.g.e.**, s. 40-44.

Kurulduğu tarihte Türk kamuoyunda “İslam Konferansı” olarak adlandırılan İslam Konferansı Örgütü’ne gelince; örgüt, Müslümanların Kudüs’te bulunan mukaddes mabedi Mescid-i Aksa’nın 21 Ağustos 1969 tarihinde Avustralyalı radikal bir Yahudi tarafından kundaklanması sonrasında İslam dünyasında uyanan tepkilerin ardından, 22–25 Eylül 1969 tarihlerinde Fas’ın başkenti Rabat’ta ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansı’nda alınan bir kararla kurulmuştur.³⁵ 25 İslam ülkesinin Kralları, Devlet ve Hükümet Başkanları, toplantının ardından yayınladıkları bildiriye, İslam’ın ebedi ilkelerine dayanarak ekonomik, bilimsel, kültürel ve sosyal alanlarda yakın bir iş birliği ve karşılıklı yardımlaşmayı gerçekleştirmeyi kararlaştırdıklarını açıklamışlardır. İslam ülkeleri arasındaki kültürel benzerlikler ve ortak noktalar, İslam Konferansı Örgütü’nün kuruluşunda kolaylaştırıcı etkenler olmuş; 1970 yılında Cidde’de Genel Sekreterliği’nin kurulmasıyla vücut bulan teşkilatın ana hedefini, dayanışma ve iş birliğinin gerçekleştirilmesi teşkil etmiştir.³⁶

İslam Konferansı Örgütü’nün ekonomik alanda attığı ilk somut adım, 1973 yılı sonunda Cidde’de toplanan İslam Ülkeleri Maliye Bakanları toplantısı kararı uyarınca 1975’te faaliyete geçen İslam Kalkınma Bankası’nın kurulması olmuştur. İslam Kalkınma Bankası’na üyelik için teşkilata üye olma şartı aranmıştır.³⁷

İslâm Konferansı Örgütü ile Türkiye arasındaki ilişkilerde Mayıs 1976’da İstanbul’da yapılan VII. Dışişleri Bakanları Konferansı dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu tarihe kadar Türkiye hem Dışişleri Bakanları hem Devlet ve Hükümet Başkanları toplantılarına resmen katılmışsa da zirve konferanslarına Dışişleri bakanını, diğerlerine ise büyükelçilerini göndermiştir. 1976’da hükümet Türkiye’nin teşkilâta tam üyelik başvurusunu açıklamış ve bu karar konferansta kabul edilmiştir.³⁸

³⁵ Örgütün ismi, 28-30 Haziran 2011 tarihlerinde Kazakistan’ın başkenti Astana’da düzenlenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi (DBK) Toplantısı’nda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir. <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (24.06.2019)

³⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “İslam Konferansı Teşkilatı ve İşbirliği İmkânları”, **Dış Politika Dergisi**, Sayı 7, İstanbul, Ekim 1989, s. 36, 37.

³⁷ “a.g.m.”, s. 41.

³⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/islam-konferansi-teskilati> (02.08.2019). Türkiye ilk kez 1975 yılında yapılan 6. Dışişleri Bakanları Konferansında, Dışişleri Bakanı düzeyinde temsil edilmiştir. Türkiye’nin devlet başkanı düzeyinde katıldığı ilk İslam Zirvesi ise, 1984 yılı Şubat ayında Kazablanka’da yapılan 4. İslam Zirve Konferansı olmuştur.

İslam Konferansı Örgütü'nün 1976 yılında İstanbul'da toplanan 7'nci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı kararları uyarınca, İstanbul'da İslam, Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi (IRCICA)'nin kurulması, teşkilatın kültür alanında attığı en önemli adım olmuştur. Zira bu merkez, İslam ülkeleri arasında devamlı karşılıklı anlayış ortamını muhafaza etmek, İslam kültürü ile ilgili akademik araştırmalar yapmak ve sonuçlarını yayınlar yoluyla tanıtmak, İslam sanatlarını korumak amacıyla faaliyette bulunmak gibi çok geniş bir alana hitap eden görevler üstlenmiştir.³⁹

Yukarıda tanıtılan İslam Konferansı Örgütü'nün Türk siyasi hayatında en büyük savunucusu, parti ideolojisiyle bütünlük teşkil eden MSP olmuştur. Erbakan'ın, "1,5 milyarlık bir İslam dünyası var. Bunlar çok büyük bir zenginliğe sahipler. Bunları bir araya getirdiğimiz zaman dünyanın en büyük gücü olacağız"⁴⁰ demeci, kendisinin Türkiye için İslam dünyasının lideri rolünü biçtiğini hissettirmektedir. Bu gayret sonuçsuz kalmamış, 70'li yıllarda Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ticaretinde gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Türkiye'nin beş petrol ülkesinden (İran, Irak, Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt) yaptığı toplam ithalat; 1976, 1978 ve 1980 yıllarında sırasıyla %91,8, %85,4 ve %93,3 olmuştur. Başka bir deyişle, Türkiye'nin İslam ülkelerinden ithalatı, petrol fiyatlarının artışıyla birlikte yükseliş kaydetmiştir. İslam ülkelerinden yapılan ithalatın %96'sını bu beş İslam ülkesinden yapılan petrol alımları oluşturmuştur. Bununla birlikte, Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ticareti gelişme seyrederken, bu gelişme batıyla ticareti kesmek pahasına olmamıştır. Örneğin 1978'de Türkiye'nin ihracatında ilk beş ülke sırasıyla Federal Almanya, İtalya, ABD, Fransa ve İngiltere'den oluşurken; ithalatında ilk beşi teşkil eden ülkeler sırasıyla Federal Almanya, İran, Fransa, İtalya ve ABD

<http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBC267B2E05C5A60AE> (02.08.2019).

³⁹ İhsanoğlu, "a.g.m.", s. 38.

⁴⁰ Mahir Kaynak, "11 Eylül Küresel Sermayeye Ulus-Devletin Çatışmasının Başlangıcıdır", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 200. Erbakan'ın dışında MSP'nin diğer bakanları da İslam Konferansına yoğun ilgi göstermişlerdir. Örnek vermek gerekirse, MSP'li Devlet Bakanı Hasan Aksay ile Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı Korkut Özal, 03 Nisan 1976'da Londra'da başlayacak olan "*Beynelmilel İslam Konferansı*"na katılmak üzere İngiltere'ye gitmiştir. Tarım Bakanlığında yapılan açıklamada, konferansın 7 Nisan tarihli oturumunu Özal'ın yöneteceği duyurulmuş; konferansta ele alınacak başlıca konuların, "*İslamiyetin esasları, Kuran-ı Kerim ve Hazreti Peygamber, İslam Hukuku ve Devlet, İslamda Kadın, İslamın ekonomik sistemi, İslam ve muasır medeniyet, İslam ve insanların geleceği*" olacağı belirtilmiştir. **Cumhuriyet**, 03 Nisan 1976, s. 1.

olmuştur. 1982 yılında ise ihracatta ilk beş ülke İran, Federal Almanya, Irak, Suudi Arabistan ve İtalya'dan oluşurken; ithalatta ilk beşi Irak, Federal Almanya, Libya, ABD ve İran teşkil etmiştir. Sonuç olarak batı ile ticaretin gelişmesine rağmen, İslam ülkeleriyle olağanüstü hızlı gelişme sonucunda Türkiye'nin dış ticaretinin nisbi yapısı değişmiş, daha önce tamamen batıya bağlı ve bağımlı durumda olan dış ticarete bir denge sağlanmış, İslam ülkeleri ön saflara geçmiştir.⁴¹

Dış ticarete yukarıda belirtilen olumlu gelişmelere karşın, bu örgütün yine de hak ettiği yerde olmadığı düşünülmüş ve daha da etkin bir yapıya kavuşması arzulanmıştır. Örneğin İslam dünyasının jeopolitiğinin oluşturduğu sonucu, gelecekte İslam Birliğinin teşekkülü olarak gören Ramazan Özey'e göre, bu birlik, başarısız bir teşkilat olan Birleşmiş Milletlere alternatif olacaktır. İslam İşbirliği Örgütü'nün, İslam ülkeleri için hiçbir faydası olmayan BM'den toptan çıkma kararı alması gerektiğini savunan Özey, bu teşkilatın amacına tam olarak ulaşamama sebeplerinden birini İslam ülkeleri arasında gerçekçi bir dostluğun ve birliğin kurulamaması olarak görmektedir. Ayrıca Müslümanlarda ümmet şuurunun geliştirilmesini savunan Özey, İslam dünyasının jeopolitik sorunlarını; sınır anlaşmazlıkları, kardeş kavgaları, dil, kültür, ekonomik, teknolojik, savunma, silahlanma ve savaş sorunları şeklinde kategorilendirmiştir.⁴² Ekmeleddin İhsanoğlu'na göre ise, İslam ülkelerinin sayısı ve bu ülkeleri bir araya getiren özellikler hesaba katıldığında, bu ülkeler dünyada başka bir benzeri bulunmayan bir milletlerarası teşkilata ve uzmanlaşmış müesseselere sahiptir. Bu imkânlardan azami şekilde yararlanabilmeleri, üye ülkelerin bu müesseselere ilgi ve desteğini artırmalarına ve çalışmalarına katılmalarına bağlıdır.⁴³ İKÖ hakkında başka bir değerlendirme ise şu şekildedir: Örgüt,

⁴¹ Sabahattin Zaim, "Türk ve İslam Dünyası Arasında İktisadi ve Kültürel İşbirliği", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 35, İstanbul, Nisan 1985, s. 233-268. Ekonomi alanında atılan adımlara örnek olarak, CHP-MSP Karma Hükümetinin petrol sorununa bir çözüm bulabilmek üzere yaptığı bir dizi çalışma gösterilebilir. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Necmetin Erbakan Cumhuriyet tarihinin en büyük heyetlerinden biriyle yurt dışına ilk resmi gezisini yapmıştır. **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1974.

⁴² Ramazan Özey, **İslam Dünyası'nın Jeopolitiği**, Pegem Akademi, Ankara, 2018, s. 375-379.

⁴³ İhsanoğlu, "a.g.m.", s. 45. Benzer şekilde Ahmet Davutoğlu, II. Dünya Savaşı sonrasında bütün uluslararası örgütlerin ciddi bir reorganizasyon sürecine girdiğini düşünmekte; böylesi bir yeniden yapılanmanın en çok İKÖ için geçerli olduğunu, ancak bu konuda en yetersiz adımların bu örgüt tarafından atıldığını düşünmektedir. Öyle ki İKÖ, üye ülkeler arasında bunalımların çözümünde, üye ülkelerin dış dünya ile ilgili çıkarlarının korunmasında ve İslam Dünyası'nın kültürel, ekonomik ve siyasi etkinliğinin artırılmasında yeterli

başlangıçta daha çok sembolik ve siyasal amaçları gerçekleştirmeye çalışmış, ancak sonrasında çok sayıda ekonomik, kültürel ve bilimsel çalışmaları da bünyesine katmıştır. İKÖ gevşek bir yapıya sahiptir ve üye ülkeler arasındaki siyasal çatışmalar ve ekonomik farklılıklar bu pasifliğe ve işlevsizliğe katkıda bulunmaktadır. Üye ülkelerin dış ticaret hacimleri küçük ve cari işlem dengeleri sürekli açık vermektedir. Buna rağmen İKÖ, dünyadaki bütün Müslümanları tek çatı altında toplama ve onların öfke ve arzularını güçlü bir şekilde temsil etme potansiyeline sahiptir. Başka bir deyişle Müslüman ülkeler, tarihlerinden aldıkları sosyal, siyasal ve kültürel değerleri, sahip oldukları doğal kaynakları ve stratejik konumlarını teknoloji ile birleştirebildikleri takdirde, uluslararası sistemde dramatik değişimlere yol açabilecek yeteneğe sahiptir.⁴⁴

Öte yandan Türkiye'nin İslam Konferansı'na katılımı konusunda toplumun çeşitli kesimlerinden ciddi tepkiler de gelmiştir. Bazı medya organlarında, 12 Temmuz 1975 tarihinde Cidde'de yapılan Altıncı İslam Konferansı'na katılımı eleştiren yazılar çıkmıştır. Halkının çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin, çoğunluğu üçüncü dünya ülkesi olan İslam ülkelerinin bulunduğu bir toplantıya katılımı tenkit edilmiş, bu toplantıya katılımın laiklik ilkesi ile çelişip çelişmediği gündeme taşınmıştır.⁴⁵ İran Devrimi'nin batılı ülkelerde kaygı yarattığı, İslamiyet'in bir siyasal akım olarak canlanmasından endişe duyulduğu bir ortamda, 1979'da Fas / Marakeş'te yapılan 10'uncu İslam Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı da basının gündeminde yer almış; örgütün en belirgin zaafının, işlevlerinin büyük ölçüde diğer uluslararası kuruluşlar tarafından zaten yerine getirildiği ifade edilmiştir. İslam Konferansı'nın Türkiye dışındaki üyelerinin, Bağlantısızlar hareketi, Arap Birliği, Afrika Birliği Örgütü gibi uluslararası gruplaşmalar içinde yer almakta olduğu; uluslararası politikadaki ortak tutumlarını, İslam Konferansı'ndan çok, bu gruplaşmalar içinde ortaya koydukları belirtilmiştir.

---

performans gösterememiştir. İKÖ'de ağırlığı olan üye ülkelerin dış politika yapılanmasındaki tedirginlik ve kaygıları, örgüt sekreteryasına doğrudan yansımaktadır. Ayrıca İKÖ, politika oluşumu ve uygulaması esnasında ortak siyasi iradeyi devreye sokacak bir mekanizmadan yoksundur. Başka bir deyişle, karar alma aşamasını güçleştiren üye ülkeler arasındaki davranış farklılıkları, bu kararların uygulama safhasında daha net bir şekilde ortaya çıkmakta ve örgütü atıl bir pozisyona sürüklemektedir. Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 264-268.

⁴⁴ Muhittin Ataman, "İKÖ: Müslüman Ülkelerin Birleşmiş Milletleri", **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Ed: Şaban Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 585-619.

⁴⁵ Ali Sirmen, "İslam Konferansı", **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1975, s. 3.

Ayrıca Orta Doğu'da kesin ve katı bir kutuplaşmanın bulunduğu; bununla birlikte konferansın Türkiye'nin geleneksel Batı yanlısı politikasından belirli ölçülerde uzaklaşıp, Orta Doğu ülkeleri ile yakınlaşmaya niyetlendiği bir dönemde yapıldığına vurgu yapılmıştır.⁴⁶

MSP'nin hükümette yer aldığı dönemlerde, İslam Konferansı Örgütü konusunda koalisyonun diğer ortaklarıyla anlaşmazlığa düştüğü de görülmüştür. Örnek vermek gerekirse, İstanbul'da 10 Mayıs 1976'da başlayacak 7'nci İslam Konferansı ile ilgili olarak MC'yi oluşturan partilerden AP ve MSP'li üyeler arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 8 Mayıs 1976'da olağanüstü yaptığı toplantıda konu görüşülmüş ve iki parti anlaşmaya varamamıştır. Başbakan Süleyman Demirel toplantıdan sonra İslam Zirvesiyle ilgili çalışmaların gözden geçirildiğini belirtmiş; *"Bundan başka bir şey sormayın. Söyleyecek başka bir şey yok. Hepimiz bu memleketin çocuğuyuz. Bu işin nezaket arz eden tarafları var"* şeklinde konuşmuştur. MSP, Türkiye'nin konferansa katılmasını, ayrıca İsrail'i tanıma kararının kaldırılmasını istemiştir. AP'nin bu konularda karşı görüşü savunması nedeniyle, görüş ayrılığı hükümetin iki kanadı arasında derin bir uçuruma dönüşmüştür. Erbakan, konferansa sunulacak Türk görüşlerinin MSP'nin eseri olacağını bildirmiş, *"MSP'nin hükümette olduğunu ve hükümette söz sahibi olduğunu bu konferans gösterecektir"* demiştir. Erbakan, İslam ülkeleriyle ekonomik ve sosyal iş birliğine gidilmesi için girişimlerde bulduklarını da belirterek, *"Dış politikamızın MSP'nin görüşlerine göre düzenlenmesi için çalışıyoruz"* şeklinde konuşmuştur.⁴⁷

⁴⁶ Cengiz Çavdar, "Türk Dış Politikası İçin Yeni Bir Sınav, **Cumhuriyet**, 09 Mayıs 1979, s. 12.

⁴⁷ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1976, s. 1, 9. MSP'nin, sadece sağ görüşlü partilerle yaptığı koalisyonun dışında, CHP ile yaptığı hükümet ortaklığı döneminde de İslam dünyası ile ilişkiler konusunda birtakım sorunlar yaşanmıştır. Örneğin karma hükümetin, petrol sorununa çözüm bulabilmek amacıyla yaptığı bir dizi çalışmalar sonrasında, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan yurt dışına ilk resmi gezisini gerçekleştirmiştir. Ancak Suudi Arabistan'a yapılan bu geziyi muhalefet eleştirmiş, Adalet Partisi (AP)'den Kamran İnan, Erbakan'ın resmi görevi sırasında mahalli kıyafetle dini yerleri ziyaret etmesinin Anayasaya ve laikliğe aykırı olduğunu söylemiştir. Suudi Arabistan'a yapılan resmi ziyaretin dini mecraya sokulmaması gerektiğine vurgu yapan İnan, bu durumu, *"Laikliği feda ederek dünyanın bütün petroleri alınsa dahi, sonunda zararlı biz çıkarız. Bu gibi davranışlar Türk dış politikasına uygun düşmez"* şeklinde ifade etmiştir. **Cumhuriyet**, 05 Mayıs 1974. Sağ kulvarda yer alan Demokratik Parti (DP)'nin Ankara Milletvekili Necdet Evliyagil de, Erbakan başkanlığındaki heyetin Suudi Arabistan gezisini 2 Mayıs 1974 günü Millet Meclisi'ne taşımış; İslam dinini kullanarak yapılan din istismarını, *"...İstediğiniz kadar din istismarcısı görünün, yine istediğiniz kadar kendi ülkenizde bu duyguları körükleyerek oy toplayın; ama şunu unutmayın ki Araplar,*

Bununla birlikte, 20 Temmuz 1974 tarihli Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasındaki gelişmeler dikkate alındığında, İslam Konferansı Örgütü'nün Türk dış politikasında yeri ve önceliğinde değişme görülmüştür. Türkiye'nin ve 13 Şubat 1975'te kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD)'nin çıkarlarını gözetken Türk istekleri, İslam Konferansı'nın muhtelif toplantılarında gündem maddesi olarak yer almıştır. Örneğin 1978'de gerçekleşen İslam ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansında, Kıbrıs'taki Müslüman Türk topluluğunun somut ve özlü öneriler sunması ve iki toplum arası görüşmelerin yeniden başlatılması yolundaki çabalarının memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiştir.⁴⁸ İslam Konferansı'nın Sekizinci Genel Kurulunda ise Kıbrıs'ta Rum ve Türk toplumları arasında federal ortaklık ilkesi benimsenmiş; Kıbrıs Rum Toplumuna, “*Türk Toplumunun da kendileri gibi kendi bölgelerinde haklı istekleri olduğunu anlama*” çağrısında bulunulmuştur. Yayınlanan deklarasyonda şu ifadeler yer verilmiştir: “*Konferans, Kıbrıs Rum Yönetimine, ayrı bir toplum olan ve kendine özgü din, dil, kültür ve tarihi bulunan Kıbrıs Türk Toplumuna da Rumlar gibi kendi bölgesinde haklı istekleri olduğunu anlamaları için çağrıda bulunur. Konferans, samimiyetle şuna inanır ki, barış ve uyum içinde yaşamak için iki toplumun dengeli bir federasyon oluşturması gereklidir. İki toplumun barış içinde yaşaması, kendi işlerini kendisi yürütmesi için tam otonomiye sahip olmaları gerekmektedir.*”⁴⁹

4. Alternatiflik ve Tamamlayıcılık kavramları Bağlamında Türk Dış Politikasında Yönelimler

Gerek Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gerekse Soğuk Savaş'ın bitimine kadarki süreçte Sovyet Rusya ile ilişkiler, Türk dış politikasını en

---

politikacılarımızı, bizim kendilerini tanıdığımızdan daha da iyi tanıdıklarını bu vesile ile ortaya koymuşlardır. Demek ki, uçakta namaz kılarak yola çıkmak, şirin görünmek için kafaya işli emeli takkeyi geçirecek ibadet yapmak; ‘Türkiye Filistinlilerin yanındadır’ -diye demeç vermek, kutsal emanetlerin filmlerini sergilemek yeterli sayılmıyormuş.” şeklinde ifade etmiştir. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:4, Cilt:3, 70'inci Birleşim, 02.05.1974, s. 314, 315.

⁴⁸ **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1978, s. 1, 9. Kıbrıs ile ilgili gündem maddesinin de yer aldığı İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı 24 Nisan 1978'de Senegal'in başkenti Dakar'da toplanmış; Türkiye, konferansa Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün başkanlığında 15 üyeden kurulu bir heyetle katılmıştır. Ökçün, konferansla ilgili düşüncelerini, “*Türkiye, İslam Konferansını, daha çok gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına ağırlık vermesi gereken bir kuruluş olarak görmektedir. Bu açıdan özellikle Afrika'da gelişmekte olan ülkelerle ilişkilerimizde, bu ilişkilerimizin yeniden değerlendirilmesinde ve güçlendirilmesinde İslam Konferansındaki görüşmelerimizin son derece yararlı olacağına inanıyorum*” şeklinde ifade etmiştir. **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1978, s. 3.

⁴⁹ **Cumhuriyet**, 29 Mart 1980, s. 3.

fazla meşgul eden konu başlıklarından biri olmuş; Türkiye'nin bu devlete karşı politikalarının çoğunu güvenlik endişeleri teşkil etmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1946 yılında Boğazlar konusunda verdiği notaları da içeren siyaseti, Türkiye'nin o şartlar altında yüzünü Batı'ya çevirme nedenlerinden biri olmuştur. Türkiye, 1947'de Truman Doktrini ile Batı'ya yönelmiş, 1952'de NATO üyesi olmasıyla Batı Bloku içinde yerini tescil etmiştir. Bu Bloktaki yerinden 1962 yılına kadar ciddi bir rahatsızlık duymamıştır.

1962 yılında Küba Füze Krizi'nin ortaya çıkması ise, Türkiye'yi ilk kez müttefiklerine hangi ölçüde güvenebileceği konusunda ciddi kuşkulara itmiştir. Ancak dış politikaya yönelik değişimde asıl önemli unsur Kıbrıs sorunu olmuş, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu NATO ittifakı ve ABD'ye güven konularında Türkiye'nin kaygılanmasına yol açmıştır. Bu da Türkiye'nin, ABD ve NATO ile ilişkilerini yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. Bu kriz sayesinde Türkiye, Batı dünyası dışında kalan ülkeleri ihmal ettiğinin farkına varmış, gerek Doğu Bloku ülkeleri gerek III. Dünya ülkeleri gerekse Müslüman Orta Doğu ülkeleri ile yeniden iyi ilişkiler geliştirmeye yönelik politikalar takip etmeye başlamıştır. Böylece Türkiye, 1945'ten itibaren izlemeye başladığı ABD ve Batı yanlısı tek yönlü dış politikasını, özellikle Kıbrıs sorununda tecrübe ettiği deneyimler sayesinde değiştirmiş, daha kişilikli ve çok yönlü bir dış politikaya geçiş yapmıştır.⁵⁰

1980'li yıllara girilirken uluslararası ortam iki ciddi olaya tanıklık etmiştir. Türkiye'nin komşu ülkelerinde gerçekleşen bu olaylardan biri, 1979 yılındaki İran'daki rejim değişikliği, diğeri de 27 Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalidir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, Soğuk Savaşta yumuşama (*détente*) olarak bilinen bundan önceki olumlu gelişmeleri adeta sarsmış, ABD ile Sovyet Rusya arasındaki yumuşamayı aşındırmıştır.⁵¹ Soğuk Savaşın yeniden alevlenmesi olarak da değerlendirilen Afganistan'ın işgali, Türkiye'de de kaygı yaratmış, Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri olumsuz etkilenmiş, Ankara - Washington ilişkilerinin tekrar gelişmesine yol açmıştır.⁵²

---

⁵⁰ Abdulkadir Baharççek, "Türkiye'deki Dış Politikadaki Değişmeler", Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ (Ed.), **Türkiye'de Siyasal Hayat**, Aktüel Alfa Akademi Yayınları, II. Cilt, İstanbul 2005, s. 1114.

⁵¹ Nevin Yurtsever Ateş, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları", İdris Bal (Ed.), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, Nobel Basımevi, Ankara 2004, s. 45.

⁵² Seyfettin Erol, "1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", Adem Çaylak ve diğeri (Ed.), **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayinevi, Ankara 2009, s. 535,536.

12 Eylül Askeri Müdahalesinin ardından, müdahalenin Avrupa ile olan ilişkilerde sorun yaratmasının da etkisiyle Türkiye, İslam ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye önem vermiş; Kenan Evren'in Müslüman ülkelere ve Uzak Doğu'ya yaptığı gezilerle bu bölgelere açılmaya çalışmıştır.⁵³ Bu dönemde Türkiye, İslam ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmiş, bu arada ticaret pazarlarını da çeşitlendirmiştir. 1970'lerin ortasından itibaren petrol fiyatlarının sürekli tırmanması ve dış kaynak bulmada artan zorluklar, Türkiye'yi petrol üreten ülkelerle ikili ticareti geliştirmeye zorlamıştır. Avrupa Topluluğu (AT) ülkelerinin yitirdiği pazar, İslam ülkeleri arasında paylaşılmıştır. Ancak bu durum, Türkiye'nin özerk dış politikasından değil, mecburiyetinden doğmuştur. Başka bir ifadeyle bu açılım, 12 Eylül'ün getirdiği uluslararası yalnızlığın ve Türk-İslam Sentezinin bir sonucu olmuş; Türk-İslam Sentezi Türkiye'yi AT'ye yabancılaştırmış, Avrupa kamuoyunun insan haklarıyla ilgilendiği bir ortamda Türkiye, ABD'den başka yanaşacak aktörün olmadığı uluslararası bir yalnızlık yaşamıştır. Öte yandan Evren, Rogers Planını kabul etmiş; Türkiye, Yunanistan'ın NATO askeri yapısına dönmesine hiçbir ödün elde edemeden razı olmuştur. Sonuç olarak Türkiye, yalnız olduğu, ısrarlı müzakereler yürütebilmek için gerekli kamuoyu desteğinin yok edildiği, ekonomik bakımdan da dışa bağımlı bulunduğu bir dönemde, görece özerk bir dış politika yürütememiştir.⁵⁴

Turgut Özal'ın iktidara gelmesiyle Türkiye, Orta Doğu bölgesinde daha fazla yer almayı gerektirecek liberal ekonomik politikalar benimsemiş, İslam Konferansı Örgütü ile olan ilişkilerini yoğunlaştırmış, Orta Doğu ülkeleriyle iki taraflı ticari ilişkilerini artırmıştır. Türkiye'de Orta Doğu kökenli faizsiz bankalar görülmeye başlanmış, Türk inşaat firmaları bölgede yatırımlar başlatmışlardır. Bununla birlikte, Suriye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)ne yönelik olumsuz tutumu, Irak – İran Savaşı nedeniyle Kuzey Irak'ta ortaya çıkan siyasal boşluk, Irak ve Suriye'nin Kürt gruplarını destekleme konusunda yakın ilişki içinde bulunması, Suriye'nin GAP'a karşılık yasadışı Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan - PKK)ni desteklemesi, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde sorunlara yol açmıştır. Ancak Türkiye, Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmekten vazgeçmek yerine, rahatsızlıkları diplomatik yollarla çözmeye çalışmıştır.⁵⁵

⁵³ İlder Ertuğrul, **Cumhuriyet Tarihi El Kitabı (1923 - 2008)**, ODTÜ Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2009, s. 141.

⁵⁴ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", **Türk Dış Politikası**, Cilt:II, Ed.:Baskın Oran, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2010, s. 28-33.

⁵⁵ Gamze Güngörmüş Kona, **Türkiye – Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 293 – 295.

Bu kapsamda yukarıda ana hatları açıklanan Türk dış politikasının genel seyrini şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Türkiye, Batılı devletlerle mücadele ederek bağımsızlığına kazanmış olsa da, kurucu önderi Atatürk'ün işaret ettiği üzere Batı ile birlikte hareket etme yönünde bir dış politikayı devletin kuruluşundan beri takip etmiştir. Ayrıca 1952'den beri NATO'nun içerisinde, uzun bir süredir de Avrupa Birliği ile müzakere halinde olan bir ülke konumundadır. Hedefini belirlemiş ve müzakere eden bir ülkenin, dış politikada başka bir alternatif araması kabul edilebilir bir yöntem değildir.⁵⁶ Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik gelişmeleri, Türk dış politikasının istikrarını ve Batı'ya yönelik niteliğini etkilemiştir. Çok partili yaşama geçilmesinin ardından Türk yöneticileri, Batılı ülkelerden kredi sağlama ve uluslararası borçlanma yoluna girmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası finans kaynaklarının çoğunlukla Batı'da bulunması, Türkiye'nin Batı ile bağlantısını açıklayan unsurlardan biri olmuştur.⁵⁷

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'de iktidara gelen hükümetlerin tamamı, dış politikalarında Batı'ya öncelik vermişlerdir. Başka bir ifadeyle, Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerin gelişmesi, bu temel eğilimi değiştirmemiştir. Ayrıca Türkiye'nin bulunduğu bölgede uluslararası bütünleşmede daha şanslı olunabilecek bölge Orta Doğu'dur. Bu, özelde Arap birliğine yönelik hareketler, genelde ise İslami birlik olarak ele alınabilir. Çok taraflı ve iki taraflı ilişkiler kavramları açısından Batı ve Orta Doğu karşısında Türkiye'nin durumu çelişkili değil, tamamlayıcıdır. Türkiye, çok taraflı bir temel üzerinde Batı ile ilişkilerini korur ve geliştirirken, Orta Doğu'daki ülkelerle ikili ilişkilerini de geliştirebilir. Bu, Türkiye'nin Avrupa ile Orta Doğu arasında "köprü" konumunda olmasının da bir gereğidir. Ayrıca Orta Doğu'da süregelen istikrarsızlık, Avrupa'nın göreceli istikrarı ve çeşitli çapraşık sorunlarından kaynaklanmaktadır. Orta Doğu'daki bu istikrarsızlık, Türkiye'nin kontrolünün dışındadır.⁵⁸ Türkiye'nin Orta doğu ülkeleri ile olan ilişkilerinin sınırlı düzeyde kalması sadece bir tercih ya da iç politika meselesi olmayıp, zamanın konjonktürü ve içinde yer alınan uluslararası sistemin zorlayıcı doğası gereğidir.

Öte yandan İslam dünyasında politik beraberlik veya politik kimlik olmadığı dikkate alınrsa; "*Ben Batı'dan vazgeçtim, Müslüman dünyasını esas*

⁵⁶ Bağcı, "a.g.m.", s. 4, 5.

⁵⁷ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2006, s. 150.

⁵⁸ A.g.e., s. 238-240.

ağırlık merkezi olarak alıyorum” tarzı bir ifadenin gerçekçi bir söylem olmadığı düşünülebilir.⁵⁹ Sayısal olarak da coğrafi yaygınlık olarak da İslam dünyası bir taraftan çok önemli ve büyük bir dünya iken, diğer taraftan politika olarak çok dağınık ve zayıf bir dünyadır.⁶⁰ Bu bölgeyi cazip hale getiren, İslam dünyasının yeraltı zenginlikleri de olsa, bunların üretilmiş zenginlik olmadığı, bu haliyle İslam dünyasının bir güç unsuru olmayacağı değerlendirilebilir.⁶¹

Bununla birlikte Türk dış politikasında Batılı politikaya koşut olarak, daha açık bir ifadeyle, sadece Batı’ya endekslenmiş bir dış politikanın getirebileceği özgürlük kaybı/bağımlılık düşünülerek onun dengelenmesine yönelik girişimler 1960’lardan beri olmuştur. Böylece dış politika çeşitliliğinin Türkiye’nin egemenliğine, hükümranlığına, özgürlüğüne daha yarayacağı düşüncesiyle hareket edilmiş; Batı’ya alternatif arama şeklinde değil, Batı’nın tamamlayıcısı olarak değerlendirilecek hamlelerde bulunulmuştur.⁶²

Örneklendirmek gerekirse, 1970’lerden başlayarak, dış politikada ilişkileri geliştirmek adına yapılan açılım tartışmaları, İslam birliğine yönelmek ve 1990’lardan itibaren Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişki kurmak bağlamında süregelmiştir. Bu girişimler, Türkiye’nin ilişkilerini önceki dönemlere oranla zenginleştirmiş ve çeşitlilik sağlamıştır. Türk dış politikasında alternatif arayışları uzun zamandır olmakla birlikte, bu arayışlar Batı ile ilişkilerin sorun haline geldiği veya sorunların yükselişe geçtiği dönemlerde kendisini göstermiştir. Bununla birlikte, dış politikayı bir anlamda dünya şartları belirlediği göz önünde tutulursa; Türk dış politikasında çok büyük değişiklikler gözlenmemiş, ancak sürekli olarak yeniden tanımlamalar gerçekleşmiştir. 1970’lerde İslam Topluluğuna üye olmak batıya bir alternatif olarak düşünülmüş, MSP lideri Erbakan ile bu tarz tartışmalar oldukça fazla gündemde yer almıştır. 1970’lerdeki alternatif tartışması çerçevesinde İslam dünyası oldukça ön plana çıkmış, MSP bunu en öncelikli mesele yapmış, *"Onlar Hıristiyan topluluğu kuruyorlarsa, biz de İslam Topluluğu kuracağız"* söylemini geliştirmiş ve Türkiye’nin dış politikasını bu

⁵⁹ Lütem, "a.g.m.", s. 258, 259.

⁶⁰ Fuat Keyman, "Bugünkü Dış Politika Anlayışı Paradigmatik Bir Farklılık İfade Ediyor", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 226.

⁶¹ Kaynak, "a.g.m.", s. 200.

⁶² Öke, "a.g.m.", s. 268.

temele oturtmaya çalışmıştır. "*Orta Doğu bizim merkezimizdir, bizim için Batı'ya alternatiftir*" türünden ifadeler siyasi söylemin ötesine geçmemiş, geçerli siyasi projeler olmamış; ancak bu politika etrafında gerginlikler yaratılmış, lüzumsuz ve içi doldurulamayan söylemler çerçevesinde basın-yayın araçları vasıtasıyla toplum kutuplaştırılmıştır. Birliktelik, tek taraflı düşünülmüş; İslam ülkelerinin Türkiye ile birliktelik kurmak isteyip istemedikleri hesap edilmemiş, bu da derinliğin sığ olduğunu göstermiştir.⁶³

Bu arada dini söylem ve eylemleriyle 70'li yıllara damgasını vuran MSP'nin, yürütme organında yer aldığı tüm koalisyon hükümetlerinde, gerek ortaklarıyla gerekse diğer partilerle, dine yönelik bakış açısı dahil çeşitli konularda anlaşmazlığa düştüğü görülmüştür. Devleti kuran ve laikliği titizlikle yerleştiren CHP'nin; MSP gibi dini siyasal bir rejim olarak gören ve İslami düşüncüyü savunan parti ile günün birinde iktidar ortaklığı yapması daha önce düşünülemeyecek bir husus olmasına karşın, bu iki partinin ortaklığı söz konusu olabilmıştır. CHP-MSP Koalisyon hükümetinde kimi CHP'liler, MSP'nin siyasi amaçları için din sömürücülüğü yaptığını, bu yüzden Atatürk devrimlerinin ve cumhuriyetin karşısında yer aldığını söyleyerek koalisyona karşı çıkmıştır.⁶⁴ Yine IV. Demirel Hükümeti döneminde, İstanbul'da yapılan 7'nci İslam Ülkeleri Konferansı öncesinde MSP ile diğer ortaklar arasında anlaşmazlık çıkmış; Bakanlar Kurulu toplantısında, Erbakan'ın konferansta bir konuşma yapmak istemesi hususu görüşülmüş, buna Dışişleri Bakanı ve Başbakan itiraz etmiştir. Erbakan'ın isteğine, "*Böyle bir gelenek olmadığı, Başbakanın sadece ev sahibi sıfatı ile bir açış konuşması yaptıktan sonra konferanstan ayrılacağı*" gerekçesiyle koalisyonun diğer ortakları da karşı çıkmışlardır. Anlaşmazlık, her üç başbakan yardımcısının, temsilcilere birer yemek vermesi şeklindeki bir formülle giderilmiştir.⁶⁵ DP Genel Başkan Yardımcısı Faruk Sükan ise 29 Mayıs 1977 tarihinde 21.20- 21.30 saatleri arasında seçim kampanyası kapsamında yaptığı radyo konuşmasında DP'nin görüşlerini anlatmış; Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde dinin bu derece siyasete alet edilmediğini, siyaset sahnesinde din istismarcılığı ve ticaretinin böylesine

⁶³ Atilla Eralp, "Türkiye, Dış Politikasında Amerikan Etkisini Azaltmaya Doğru İstikrarlı Bir Biçimde İlerlemektedir", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 102-115.

⁶⁴ Esat Arslan, "Siyasal İstikrarsızlık, Anarşi ve Terörün Tırmanışı, 12 Eylül Askeri Müdahalesine Giden Yol", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri, Ankara, 2010, s. 122-124.

⁶⁵ **Milliyet**, 10 Mayıs 1976, s. 1.

yapılmadığını söylemiştir. “*Tek önder Peygamber, MSP – Tek lider peygamber – Erbakan*” sloganının pek çok yere yazıldığını, bu sloganın toplantılarda koro halinde tempo tutularak söylendiğini anlatmıştır. Bazı siyasi partilerin pervasızca vatandaşlar arasına mezhep ve tarikat ayrımı soktuğunu da sözlerine eklemiştir.⁶⁶

İslam ülkeleriyle temasların yoğunlaşmasında Kıbrıs faktörünün de etkisi yadsınmamalıdır. Öyle ki, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerinin temel faktörü İsrail olmuştur. Türkiye'yi başlangıçta Arap ülkelere yaklaşmaya götüren esas meseleyi, Arapların Kıbrıs meselesinde ve bilhassa Birleşmiş Milletlerde Türkiye'yi desteklemeleri teşkil etmiştir. Arap ülkeleri, kendilerinin İsrail meselesi ile Türkiye'nin Kıbrıs meselesi arasında bir bağ kurunca, Türkiye de İsrail politikasına yeni bir şekil vermek zorunda kalmıştır.⁶⁷

Yukarıda açıklanan bilgiler doğrultusunda, Türkiye'de sağ ve sol partiler iktidara geldiklerinde Türk dış politikasının Batılı karakteri bozulmamış; İslam ülkeleri ile yakın ilişki kurmak, Avrupa Birliği'nin ya da Batı'nın alternatifini olmamıştır. Bu durum Erbakan liderliğindeki MSP için biraz farklıdır. Erbakan'ın dış politikasında Batı'dan ziyade Batı'ya bir denge arayışı görülmektedir. Erbakan'ın Batı karşıtı olması, kendisinin felsefesi ya da ideolojisinin gereğidir. Bir Batı düşmanlığından ziyade bir İslam dünyası fikrine inanması ve dış politika ağırlığını ona vermesidir.⁶⁸ Bununla birlikte, Orta Doğu'daki sorunlara müdahil olmanın dış politika üretilirken

⁶⁶ **DP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. s. 27-30. MSP ile diğer siyasi partiler arasında anlaşmazlıklar konusunda örnekleri çoğaltmak mümkündür: CHP-MSP Koalisyon hükümetinde Ecevit'in yurt dışına yapacağı gezide Başbakanlığa, Başbakan Yardımcısı Erbakan'ın vekâlet etmesi konusunda isteksizlik yaşanmıştır. **Hürriyet**, 14 Eylül 1974, s.1, 7. Erbakan, Kıbrıs Harekâtı sonrasında Ecevit'in kazandığı prestij ve popülerlik karşısında sarsılmış, Ecevit'in gölgesinden kurtulmaya çalışmıştır. Ahmad, **a.g.e.**, s. 195, 196. Erbakan, gerek Kıbrıs ve gerekse diğer konularda, adeta “*hükümet içinde hükümet politikası*” yürütmüş; Başbakan Süleyman Demirel özel sohbetlerinde, ilave olarak AP yöneticileri de açıktan açığa Erbakan ile ortaklığın dayanılmaz bir iş olduğunu her fırsatta tekrarlamışlardır. **Milliyet**, 01 Ocak 1977, s. 7. AP lideri Süleyman Demirel, seçim kampanyası kapsamında Bolu, Sakarya ve Kocaeli'nde yaptığı konuşmalarda da MSP'yi memleket siyasetinde bir yara olarak nitelendirmiş, Erbakan'ı kâğıt üstünde fabrika kurmakla suçlamıştır. **Günaydın**, 19 Mayıs 1977, s.1.

⁶⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul, 2007, s. 784.

⁶⁸ Haydar Çakmak, "Arap Ülkelerinde Ne Varsa, Hepsi Türk Dünyasında Da Var", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 19-22.

yararlanılan temel ilkelerden olan rasyonalizm çerçevesindeki yararları tartışmaya açıktır. Orta Doğu gibi asırlardan beri karmaşık ve sorunlu bir bölgeye yönelik politikaların dini motivasyonlarla şekillendirilmesi rasyonalizm ile çelişen durumlar yaratabilmektedir. Öte yandan Türkiye'nin dış politika geleneği ve karar alma süreçleri incelendiğinde; Orta Doğu politikasını sadece bu gerekçeler belirlememekte, güvenlik riskleri, karşı karşıya kalınan tehditler, enerji politikalarının seyri, bölgesel rekabet vb. konular da etkili olmaktadır.

Sonuç

Türkiye, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmayı esas alan bir ruhla kurulmuş; izlenen iç ve dış politikanın ana amacı bu hedefe ulaşmak olmuştur. Modern bir toplum ve demokratik bir devlet kurmak doğal olarak Batı ile teması gerektirmiş, bu durum, pek çok alanda olduğu gibi Türk dış politikasında da kendisini göstermiştir.

Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca Batı Bloku içinde yer almasında, ulusal çıkarları, güvenlik endişesi ve dışsal faktörler başrol oynamıştır. İki kutuplu sistemde, bloklara dâhil olan ülkeler çok yönlü bir dış politika takip etmek adına hatırı sayılır bir alternatif bulamamışken, Sovyetler Birliği ile komşu olan Türkiye'nin 1960'larla birlikte bu duruma istisna teşkil ettiği söylenebilir. 1964 yılından itibaren Kıbrıs'taki gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında değişimlere yol açmış, müttefiki ABD'yi daha iyi tanıma fırsatı bulmuştur. Bu süreçte Türkiye, Batıcı genel karakterini değiştirmeden, ancak onu tamamlayıcı nitelikte, kendisine yakın hissettiği, “önceden tanıdık bir sima” olan İslam ülkelerine eğilim göstermiştir. Türkiye'nin ulusal çıkarlarını gözeterek, yumuşak bir güç unsuru olarak değerlendirdiği İslam dünyası ile kolayca yakınlaşmasında, kültürel ve tarihsel derinliğin etkisi olmuştur. Başka bir deyişle Türkiye, dini beraberlik, kültürel benzerlikler, tarihsel arka plan gibi yumuşak güç unsurları sayesinde İslam dünyası ile ilişkilerini geliştirebileceğini düşünmüştür. Böylece İslam dünyasında olumsuz bir algı yaratmaksızın fikirde müşterekliğe gidebilmeyi, bu dünya içinde sosyal alışkanlık formuna dönüşecek şekilde tutum değişikliği yaratma kapasitesinin olduğunu hesap etmiştir. Bu değişim çerçevesinde Türkiye dış politikasını yeniden tanımlamak zorunda kalmış, ancak Soğuk Savaş dönemi ortamında İslam dünyası ile yaşadığı ilişki, iç politikanın bir yansıması olarak yüzeysel ve konjonktürel seviyede kalmıştır.

Bu yakınlaşmada, yukarıda ifade edildiği gibi, tarihsel ve kültürel arka plan bir avantaj teşkil etmiş, 1974 tarihli Kıbrıs Barış Harekâtıyla ilişkiler ivme kazanmıştır. Türkiye, garantör devlet olarak adaya müdahalede bulunduktan sonra, içinde yer aldığı Batı dünyasından tepki almış, ambargoya maruz kalmış ve bu ittifakta sorun yaşar hale gelmiştir. Dış politikada ekonominin belirleyici faktörlerden biri olduğu dikkate alındığında, Türkiye'nin ticari ilişkilerini canlandırmaya ihtiyaç duyduğu, bunun için yeraltı zenginliklerinde hatırı sayılır İslam dünyasının yerinde bir tercih olabileceği bir ortamda; İslam'ı siyasi alanda da temel referans alan bir partinin Türk siyasi hayatında ilk defa aktif bir noktaya gelmesi kritik bir tesadüf olmuştur. Batıyı reddeden MSP'nin, Batı ile ilişkilerin sorun haline geldiği, dünya genelinde petrol krizinin yaşandığı sıkıntılı bir dönemde siyaset sahnesinde yer alması, ideolojisine uygun bir biçimde İslam Konferansı Örgütü'ne yoğun ilgi göstermesine neden olmuştur.

Ulusal çıkarları gereği, bir "*B Planı*"nı devreye sokan Türkiye, yalnız kalmayacak şekilde dış politikasına zenginlik kazandırmış olsa da - Arapların İsrail sorunu, Kıbrıs Müslüman Topluluğu'nun uluslararası bir platformda gündem maddesi olması hariç tutulursa - Türkiye ile İslam dünyasının geri kalanı arasında uzun soluklu ortak çıkar birliği, bir başka ifadeyle karşılıklı bağımlılık sağlanamamıştır. İslam dünyasının kendi içinde birlik ve beraberlikten yoksun olması, ortak hareket etmede sorunlar yaşanması da, bütünleşmeyi sıkıntıya sokan diğer nedenleri teşkil etmiştir.

Bu arada, İslam dünyası ile iş birliğine önem veren MSP'ye gerek Parlamento gerekse medyadan ciddi tepkiler gelmiş; tarihi düşlerden sıyrılmış, hayalci olmayan, maceraya kapılmayan politikalar izlenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. İslam topluluğu kurma fikrinin ve "*eskiyi yeniden diriltmenin*" gerçekçilikten uzak olduğu, devletin laik çizgisinden sapmaması gerektiği; dinin, dış politikayı belirleyen etkenlerden biri olmadığı sık sık vurgulanmış, MSP'nin buna yönelik tutumları, gerek sol gerekse sağ görüşlü siyasi partilerin sağduyulu davranışları sayesinde törpülenmeye çalışılmıştır.

70'li yıllardaki Türk dış politikası gelişmelerini günümüzle bağdaştırmak gerekirse şu hususların altını çizmek mümkündür: Türk dış politikasında Batıcılığın kökenleri, salt NATO ve AB üyeliği çabası ile açıklanamaz. Ancak Türkiye'nin NATO üyesi olduğu ve Avrupa Birliği hedefine yürümekte olduğu göz önünde bulundurulduğunda, dış politikası teknik olarak, doğrudan ve kendiliğinden Batıcı bir özellik arz etmektedir. Üstelik bu durum,

Türkiye'nin kuruluş ayarlarının, bir başka deyişle, Atatürk devrimlerinin gereğidir. Bu süreçte dinin ait olduğu yer, siyasi partilerin eylem ve söylemleri değil, bireysel olarak insanların vicdanlarıdır. Bununla birlikte Türk dış politikasında “*alternatiflilik*” kelimesi yerine; ulusal çıkarları, tam bağımsızlık ilkesini ve dış politikanın dinamik yapısını dikkate alarak, “*çok boyutluluk*”, “*tamamlayıcılık*” gibi kelimelerin baz alınması daha gerçekçi olacaktır. Çağdaş dünyada toplum yaşamının, çağdaş kuralların gereklerine göre düzenlenmesi zorunluluğu da hesaba katıldığında, iç politikadaki modernleşme arayışlarıyla uyumlu bir dış politika hedefleme önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

DP 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977.

Kitaplar

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 12. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2009.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul, 2007.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2009.

Davutoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, 2004.

Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'an'dan Öğütler**, 4. Baskı, Ankara, 2011.

Erdoğan, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2004.

Ertuğrul, İlder, **Cumhuriyet Tarihi El Kitabı (1923 - 2008)**, ODTÜ Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2009.

Goldstein, Joshua S., Jon C. Pevehouse, **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Haluk Özdemir, BB101 Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2017.

Gülbay, Alper, **Kısr Seçimler ve Bunalmış Yıllar**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2018.

- Karpat, Kemal, **Türk Dış Politikası Tarihi**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017.
- Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler - Siyasal Sistemler ve Uzlaşma**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Kona, Gamze Güngörmüş, **Türkiye - Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Kongar, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, 46. Basım, İstanbul, 2013.
- Özey, Ramazan, **İslam Dünyası'nın Jeopolitiği**, Pegem Akademi, Ankara, 2018.
- Sander, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2006.
- Sarıbay, Ali Yaşar, **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası MSP Örnek Olayı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Şimşirgil, Ahmet, Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, KTB yayınları, İstanbul, 2008.
- Uysal, Ahmet, **Toplumsal Hareketler Sosyolojisi**, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Waltz, Kenneth, **Man the State and War**, Columbia University Press, New York, 2001.
- _____, **Political Structures**, Robert O. Keohane (Edt.), Neorealism and its Critics, New York, Colombia University Press, 1986.

Makaleler

- Arslan, Esat, "Siyasal İstikrarsızlık, Anarşi ve Terörün Tırmanışı, 12 Eylül Askeri Müdahalesine Giden Yol", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri, Ankara, 2010, s. 122-124.
- Ataman, Muhittin, "İKÖ: Müslüman Ülkelerin Birleşmiş Milletleri", **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Ed: Şaban Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 585-619.
- Ateş, Nevin Yurtsever, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları", İdris Bal (Ed.), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, Nobel Basımevi, Ankara 2004, s. 45.
- Baharçipek, Abdulkadir, "Türkiye'deki Dış Politikadaki Değişmeler", Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ (Ed.), **Türkiye'de Siyasal Hayat**, Aktüel Alfa Akademi Yayınları, II. Cilt, İstanbul 2005, s. 1114.

- Bağcı, Hüseyin, "Türkiye'ye Soğuk Savaş Sırasında Biçilen Elbise Artık Dar Gelmektedir, Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 1-15.
- Çakmak, Haydar, "Arap Ülkelerinde Ne Varsa, Hepsi Türk Dünyasında Da Var", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 17-39.
- Çavdar, Cengiz, "Türk Dış Politikası İçin Yeni Bir Sınav, **Cumhuriyet**, 09 Mayıs 1979, s. 12.
- Demirer, Yücel, "Modernleşen Türkiye'de Din", Der.: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Siyasal Yayın ve Dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 291.
- Eralp, Atila, "Türkiye, Dış Politikasında Amerikan Etkisini Azaltmaya Doğru İstikrarlı Bir Biçimde İlerlemektedir", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 99-124.
- Ergüder, Üstün, "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri", Der.: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 285-308.
- Erhan, Çağrı, Ömer Kürkçüoğlu, "Filistin Sorunu ve İsrail'le İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Cilt:I, Ed.:Baskın Oran, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2009, s. 635-641.
- Erol, Seyfettin, "1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 535,536.
- Feyzioğlu, Turhan, "Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 105-163.
- Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Cilt:I, Ed.:Baskın Oran, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2009, s. 615-617.
- Gönlübol, Mehmet, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 1051-1073.
- Irmak, Sadi, "Atatürkçülüğün İlkeleri İnkılapların Fikir Temelleri", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 1-34.
- Irmak, Sadi, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 1085-1093.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “İslam Konferansı Teşkilatı ve İşbirliği İmkanları”, **Dış Politika Dergisi**, Sayı 7, İstanbul, Ekim 1989, s. 35-46.
- İnalçık, Halil, “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 619-626.
- Kaynak, Mahir, "11 Eylül Küresel Sermayeye Ulus-Devletin Çatışmasının Başlangıcıdır", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 187-206.
- Keyman, Fuat, "Bugünkü Dış Politika Anlayışı Paradigmatik Bir Farklılık İfade Ediyor", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 209-229.
- Kurtoğlu, Zerrin, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, 2. Baskı, Cilt:6, İstanbul, 2005, s. 201-216.
- Lütem, Ömer Engin, "Dünyanın Hemen Hemen Hiçbir Ülkesinde Bir Asır Önceden Kalma Bir Sorun Yoktur", Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 249-262.
- Öke, Mim Kemal, “Bizim İçimizden Bir Bush veya Bir Ahmedinejad Çıkmaz”, Editörler: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 265-277.
- Oran, Baskın, "Dönemin Bilançosu", **Türk Dış Politikası**, Cilt:II, Ed.:Baskın Oran, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2010, 9-33.
- Sirmen, Ali, “İslam Konferansı”, **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1975, s. 3.
- Toprak, Binnaz, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, Der.: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 309-318.
- Zaim, Sabahattin, “Türk ve İslam Dünyası Arasında İktisadi ve Kültürel İşbirliği”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 35, İstanbul, Nisan 1985, s. 233-268.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Günaydın

Milliyet

İnternet Kaynakları

<http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (24.06.2019)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/islam-konferansi-teskilati> (02.08.2019)

<http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBC267B2E05C5A60AE> (02.08.2019)

<https://sozluk.gov.tr> (12.09.2019).